

Bárány Attila

Az angol korona háborús pénzügyei a 13–14. században

A hadifinanszírozás rendszere

Előjáróban foglaljuk össze, hogyan működött az angol hadi adminisztráció. Már a 13. századtól kezdve fennmaradt a Kancelláriának (*Chancery*), a királyi háztartással (*Household*), valamint a királyi hadsereggel és flottával foglalkozó okleveles anyaga, külön osztályokba sorolva.¹ A Királyi Háztartáson belül a 13–14. században már kialakult egy, a király „saját”, „személyes” hadi vállalkozásait finanszírozó külön szerv, a Királyi Ruhatár (*Wardrobe*). Éppen azért fejlődött ki az eredetileg a magánlakrészek ellátásáért a Háztartásból, és azért vált a király magánvagyonának „perselyévé” – archaikus nevét megőrizve –, hogy ha a király hadat akart indítani, minél inkább függetlenedjen a Nagytanáctól, az ott helyet foglaló, nagypecséttel hitelesítő Kancellártól. Eredendően a háborúkat a Számvevőszék (*Exchequer*) finanszírozta, de egyre inkább átcúszott az irányítás a királyhoz közel álló *Wardrobe* kezébe.² Eleinte a *Wardrobe* előleget kért a Számvevőszéktől minden egyes hadjárat megszervezésére.³ A 14. századra gyakorlattá vált, hogy had- és flottaállítás, hadseregszervezés terén a Ruhatár a titkos pecsét (*Privy Seal*) alatt, a *Keeper of the Privy Seal* hitelesítésével adott megbízatásokat, például utasította a Számvevőszéket (*Exchequer*), hogy utaljon ki előleget a behajózásra váró seregek ellátására és fizetésére.⁴ A kifizetésért felelő hadbiztos elszámolással (*comptus*) tartozott, amelyet meg kellett küldenie a Számvevőszék részére, s annak egy bizonyos „auditáló” szerve ellenőrizte a költségek jogosságát.⁵ A számvevőszéki biztos kifizetéseit a hadjáratok során is ellenőrizte egy *controller* – aki sok esetben éppen a *Keeper of the Privy Seal* volt. Nagyobb, „országos” jelentőségű hadjáratok esetén, ha maga a király is hadba szállt, a Számvevőszék kezdeményezte az előlegek kiutalását, a vállalkozás lebonyolításának anyagi alapjait maga teremtette elő, s ő felelt az egész finanszírozásért. Az *Exchequer* „saját” forrásait használta, így ilyenkor a „saját” számvevőszéki fondokba kerültek az elszámolások, a koronabirtokok bevételeit listázó *Pipe Rollok*ba.⁶ A 14. században már egy-egy hadjárat esetén a *Wardrobe* nem kért előleget a Számvevőszéktől minden egyes előleg kiutalására: önállóan dönthetett

¹ Alfred L. BROWN: *The Governance of Late Medieval England, 1272–1461*. London, Edward Arnold, 1989, 56, 83. o. ; The National Archives Nagy-Britannia. [a továbbiakban TNA] Chancery [a továbbiakban C] 47. C 47/2: Army and Navy.

² TNA C 47/3: Wardrobe, Household and Works. Ld. Patricia M. BARNES: List of documents relating to the household and wardrobe, John to Edward I. London, Her Majesty's Stationery Office [a továbbiakban H.M.S.O.], 1964.

³ BROWN: *The Governance*, i. m. 46. o.

⁴ TNA Exchequer [a továbbiakban E]: Records of the Exchequer, and its related bodies, with those of the Office of First Fruits and Tenths, and the Court of Augmentations. Ezen belül a kifizetések: Issue Rolls: E 403.; Christopher GIVEN-WILSON: *The Royal Household and the King's Affinity: Service, Politics and Finance in England, 1360–1413*. London, 1986, 9–22. o.

⁵ TNA Exchequer King's Remembrancer Accounts Various: E 101: ezen belül „különféle” elszámolások, például Foreign Accounts: minden „idegennek”, „rendszeren kívülinek” számított, ami a koronabirtokok jövedelemein kívül volt. Ide tartozott minden háborúval összefüggő költség: Army, Navy, Ordnance alosztály. Thomas Frederick TOUT: *Chapters in the Administrative History of Medieval England. The Wardrobe, the Chamber and the Small Seals*. II. Manchester, Manchester University Press, 1920, 131. o.; Pl. 1334: E 101/18/28: John de Ellerker controller elszámolása az aquitániai hadjáratról. Ide tartoznak a kiemelt fontosságú várak, mint Calais hadbiztosának elszámolásai is: Pl. E 101/171/1., 3., 101/173/6–7., 101/174/1., 8.; Pl. 1359–60: Berwick várnagyának elszámolása: E 101/27/28.

⁶ TNA E 372 Exchequer Records of the Pipe Office.

kifizetésekről.⁷ Előfinanszírozást végzett, s a költségeket utóbb hajtotta be a Számvevőszéktől.⁸ A királlyal vagy a hadjárattal fizikailag is együtt tartott egy „ruhatári hadbiztos”, *Keeper of the Wardrobe*, s vitt is magával egyfajta „mozgó” (*itinerant*) kincstárát.⁹ Később a *Wardrobe* külön személyzetet, több hadbiztost is utaztatott a hadjáratokkal, s a *Keeper of the Wardrobe* egyfajta hadi kiadásokkal foglalkozó „miniszter” avanszált. Minden seregrész, minden mozgókincstár mellé külön háborús kincstárnokot neveztek ki a seregben, aki figyelemmel kísérte a sereg igényeit. A hadi kincstartó gyakorta kapott megbízást, hogy ő maga bonyolítsa le az utánpótlást, s egy adott szállítmánnyal segítse ki a hadakozókat.¹⁰ Maga a „mozgó” kincstár is önálló pénzügyi szervként működött, s csak a hadjárat vége után küldött „bevallást” a Számvevőszék felé, s annak „auditálója” a pénzügyi jelentéseket egy-egy *Wardrobe Book*ba szerkesztve könyvelte el.¹¹ A *Wardrobe Könyvekben* összeírták, mikor, mely vár vagy hadseregrész számára milyen összegeket utaltak ki.¹² A tanulmányban a magyarban „kincstárként” használt kifejezés a *Wardrobe*-ra, s nem a későbbi *Treasury*-ra vonatkozik. A Ruhatár végezte a várak és a hajóhad finanszírozását is. A hadjáraton lévő királynak vagy egy-egy nagy erőd várnagyának volt rendelkezésére álló pénzeszköze, amit gyorsan mobilizálhatott is, nem kellett hónapokig várni, míg a londoni *Exchequer* áldását adja rá. Ez a rendszer kiküszöbölte a Számvevőszék bürokráciájának lassúságát. Előfordult, hogy a *Wardrobe* kölcsönök felvételét intézte, vagy maga utalt ki hiteleket; sőt, kötvényeket is adott ki (*Wardrobe debentures*), amikor készpénzsűkében volt a király.¹³

Külön regisztrumok őrzik a zsoldfizetési lajstromokat: a szárazföldi hadseregek zsoldfizetési listáit a *vadia guerre*, a flottáét, a hajótulajdonosoknak kiutalt összegeket a *vadia marinariorum* vagy *vadia nautourum* összeírások képezik.¹⁴ A *Wardrobe* előzetesen felmérte, általában hat hónapos időtartamra egy-egy helyőrség várható fizetési igényét, és annak fényében különített el megfelelő összegeket, készített szinte tételes költségvetést.¹⁵ Pontosan meghatározta, a várban hány lovas, hány lovas íjász vagy gyalogos teljesít szolgálatot. Arról is tájékozódott, hogyan használták fel az előző évi kiutalásokat.

A *Wardrobe* mellett kialakult egy még specifikusabb szerv is, a Titkos Ruhatár (*Privy Wardrobe*), amely kifejezetten a hadianyagok, fegyverek, hajófelszerelések, lószerszám stb. beszerzését és finanszírozását végezte. A helye a Tower volt.¹⁶ Utóbb még egy szerv alakult ki a Ruhatáron belül, a Nagy Ruhatár (*Great Wardrobe*), amely minden egyéb, a hadjáratához közvetlenül szükséges eszköz (sátrak, ruházat, szőrmék, ágyak, nyergek, páncélok, patkószegek stb.) beszerzéséért felelt.¹⁷ A 14. század derekától a Ruhatár Őre helyett egy speciális „hadi

⁷ TNA E Miscellaneous Books, Treasury of Receipt Books. Pl. 1341–44: Richard de Eccleshale, Controller of the Wardrobe elszámolásai: E 36/204.

⁸ BROWN: *The Governance*, i. m. 46. o.

⁹ William de Farle elszámolásai, 1359–60: TNA E 101/393/11. E 101/27/22, 23., 24., 25.; E 101/27/31; E 101/27/36., 37.

¹⁰ Thomas RYMER: *Foedera, conventiones, literae, et cujuscunq[ue] generis acta publica inter reges Angliae*. I–XX. London, 1704–35. III. i. 64. o.; Kenneth FOWLER: *The King's Lieutenant: Henry of Grosmont First Duke of Lancaster*. London, Barnes & Noble, 1969, 59, 223. o.

¹¹ Pl. *The Wardrobe Book of William de Norwell: 12 July 1338 to 27 May 1340*. (Szerk. Mary LYON – Bryce LYON) Bruxelles, Commission Royale d'Historie, 1983.

¹² *Records of the Wardrobe and Household, 1285–86*. (Szerk. Benjamin F. BYERLY – Catherine R. BYERLY) London, H.M.S.O., 1977, xii. o.

¹³ TNA E 404: Exchequer of Receipt: Warrants for Issues, Wardrobe Debentures. Pl. E 404/508: Bordeaux várnagyának kötvényei.

¹⁴ Andrew AYTON: *The English army at Crécy*. In: *The Battle of Crécy, 1346*. (Szerk. Andrew AYTON – Philip PRESTON.) Woodbridge, Boydell, 2005, 159–251. o. (Appendix).

¹⁵ TNA E 101/13/34/35. Berwick, Edinburgh és Dirleton felbecslése. Michael C. PRESTWICH: *Victualling estimates for English garrisons in Scotland during the early fourteenth century*. *The English Historical Review* 82 (1967) 536–543, 536–537. o.

¹⁶ 1360–62: E 101/394/2: Henry de Snayth, Keeper of the Privy Wardrobe elszámolásai.

¹⁷ BROWN: *The Governance*, i. m. 58., 95., 97. o.

kincstárnok” (*Treasurer for War*) intézte a *Wardrobe*-on belül is egy-egy hadjárat teljes pénzügyeit, a zsold fizetését.¹⁸

A leginkább részletezett számadások I. Edward (1272–1307) walesi és skót háborúinak idejétől III. Edward (1327–1377) francia háborúig állnak rendelkezésünkre. E háborúk megnövelték a háborús pénzügyek volumenét. A király hadai éveken keresztül hadban álltak, így a korábbiakhoz képest nagyságrendekkel több katonát kellett hosszabb távon hadba állítani. Így példánk zömét mi is e korszakból vesszük, annál is inkább mert a Számvevőszék és a Ruhatár a 14. század derekáig rendelkezik részletes dokumentációval.¹⁹ Az évente egyre nagyobb számban indított vállalkozások megnövelte adminisztráció miatt is a Százéves Háború nyitánya után a *Wardrobe* által kifizetett összegekről egyre kevésbé bírnak tétéles információkkal. Később pedig nem is a Ruhatár, hanem a király saját kezelésű kamarája (*Chamber*) nyert teret a hadügyek finanszírozásában is. A 15. század második felében, a Százéves Háború nagyarányú vállalkozásainak lezárultával a kormányzat megreformálta a kincstári rendszert. A Számvevőszék helyett a Kamara lett illetékes a királyi jövedelmek egyre szélesebb körében. Az *Exchequer*be szinte csak a királyi földbirtokokból származó jövedelmek folytak be, a vámoktól kezdve a bírságokon át a jószágvesztési perekből származó bevételekig minden az uralkodó által személyesen ellenőrzött *Chamber*be került. A Tudor-monarchia hadi finanszírozási szerve már egy rendkívül jól szervezett, centralizált kormány szerv. Működésébe csak az uralkodó tekinthet bele, aki külön biztosokkal intézheti a hadianyagok, a tüzérség stb. beszerzéseit, a nélkül, hogy a parlament vagy a Számvevőszék bármibe is beleszólna.

Anglia a Százéves Háború hajnalán

II. Henrik (1154–1189) „Plantagenet Birodalma” a 13. század elejére összeomlott. A hűbéres jogon bírt tartományokból – Aquitánia, Normandia, Anjou, Maine, Poitou – nem volt képes az újkori értelemben vett államot összekovácsolni.²⁰ Anglia uralkodója nem volt jogosult a tartományaiból származó anyagi erőforrások igénybevételére sem. 1214-ben, 1242-ben, majd 1297-ben az angliai hűbéresek megtagadták, hogy az országon kívül hadakozzanak.²¹ Az állandósuló háborúk végzetesen meggyengítették a korona – a 12. század derekán még tekintélyes súlyú – jövedelmeit. Bouvines-nél 1214-ben II. Fülöp Ágost a Bordeaux-tól Bayonne-ig terjedő keskeny, tengerparti sáv (Guienne) kivételével visszahódította a vazallusi birtokokat.

Annak ellenére, hogy Anglia elveszítette kontinentális hűbérbirtokait, s belháborúba süllyedt – 1215-ben kikényszerítették a *Magna Carta Libertatum* kiadását, 1265-ben Simon de Montfort összehívta a parlamentet – nem vált jelentéktelen politikai tényezővé. A Plantagenetek által felépített hatalom szilárd volt. Az uralkodók szinte egész uralkodásukat úton töltötték, személyesen ellenőrizve sheriffjeiket, vámszedőiket, adóbérlőiket. Ha kellett, a király „szolgái” valóban „szétszáguldottak”, „ország szerin, tova”.²² A kormányzat mindent könyvelt és archivált, a királynak napi szinten is pontos adatai voltak arról, mennyi pénz van a kincstárban, vagy mennyi bevétel várható egy-egy tartományból. A hűbéresek már a 12. század második

¹⁸ Christopher ALLMAND: *The Hundred Years War: England and France at War c.1300-c.1400*. Cambridge, Cambridge University Press, 1988, 109. o.; GIVEN-WILSON: *The Royal Household, i. m.* 121–130. o.

¹⁹ James MASSCHAELE: *Transport costs in medieval England*. *Economic History Review* 46 (1993) 266–279. 268. o.

²⁰ Ld. pl. John GILLINGHAM: *The Angevin Empire*. London, Arnold, 2001.; Bernard S. BACHRACH: *The Idea of the Angevin Empire*. *Albion* 10/4 (1978) 293–299. o.; Warren C. HOLLISTER – Thomas K. KEEFE: *The Making of the Angevin Empire*. *The Journal of British Studies* 12/2 (1973) 1–25. o.

²¹ James C. HOLT: *The Northerners: A Study in the Reign of King John*. Oxford, Clarendon Press, 1992. 88–100. o.; Michael C. PRESTWICH: *English Politics in the Thirteenth Century*. London, Palgrave, 1990. 97–98. 100. o.

²² ARANY János: A walesi bárdok.

fele óta megválthatták hadi kötelezettségüket a „pajzspénzzel” (*scutagium, écouage*).²³ Annak ellenére, hogy III. Henrik (1216–1272) kudarcot vallott abban, hogy a Magna Carta által meghatározott limitációk között kormányozzon, a hadszervezet nem vált működésképtelenné. A Montfort-féle mozgalmat lezáró eveshami csatában az Edward trónörökös vezette királyi erők döntő győzelmet arattak (1265). A „bárók felkelése” nem vitte csődbe az országot, a jól megszervezett központi pénzügyigazgatás az 1260-as évek végére helyreállt.²⁴ A kincstár magára talált, a korona bevételei növekedésnek indultak. Attól még, hogy maguk a bárók hívták össze a Rendi Gyűlést, a központi hatalom nem rendült meg végzetesen. I. Edward valóban kész volt arra, hogy „felköteti a lord-majort is”: kemény kézzel állította helyre a hatalom tekintélyét. Nem volt, aki „ellenszegüljön” „rettenetes” parancsának. Bármilyen privilégiumot, birtokjogot, akár egyházi, akár világiak bírták, írásos dokumentummal kellett igazolni (*quo warranto* törvény). Sok elorzott, jogcím nélküli föld került vissza tulajdonosához, így a középbirtokosság a támogatójává vált. Edward megteremtette azt a stabilitást, amely lehetővé tette, hogy néhány évtized múltán unokája Franciahont ostromolja.

A király az 1270-es, '80-as, és '90-es évek háborúi során leverte a wales-i törzsfőket és Wales-t a királysághoz csatolta. Ehhez azonban az is kellett, hogy országa – részben az „igába hajtott” wales-iekből kipréselt adóknak köszönhetően – képes legyen olyan vállalkozást indítani, amellyel a skót Felföld büszke klánjait térdre kényszeríthette, de mindenekelőtt az Alföld erőforrásaira rátehesse a kezét. A „skótok pörölye” (*malleus Scotorum*) magát tartotta a korona örökösének, hiszen a királyné a nővére volt, s a skót uralkodónak pedig nem volt fiúutóda. 1296-ban hadba lépett a trón megszerzéséért. Noha a „hős” William Wallace egy ízben vereséget mért az angolokra Stirling Bridge-nél (1297), a skótok hiába „csörgették fegyverüket”, nem bírtak az erőszakos „Nyakigláb” hadaival.²⁵

Ehhez mindazonáltal az is szükségeltetett, hogy Anglia kincstárába vándoroljon mindaz, amennyit „ér a velszi tartomány”. Valóban, a skót és walesi földekkel együtt „e szép sziget ételt-italt terem”. Mindazzal, amivel Skócia és Wales szolgálja majd – vad és hal, „mi az ég alatt, szem-szájnak kellemes” – Anglia a Capetingekkel szemben meghatározó, új erőterré vált. III. Edward már képes volt újra szembenézni Szép Fülöp utódainak királyságával. Állandó feszültségforrás volt, hogy az aquitániai hűbértokból származó bordeaux-i borkereskedelem Angliát gazdagította. A hercegség már a 12–13. században is nagymértékben járult hozzá az angol állami jövedelmekhez, s ez az összeg a szőlőkultúra fejlődésével egyre növekedett. Csupán a bordóira kivetett vámok jelentős bevételeket hoztak a kincsárnak.

Újra összeütközésbe kerültek a francia és angol érdekek Flandriában is. A Flandriával való közös gazdasági érdekek évszázadokra nyúltak vissza: az angol földi gyapjút átszállították a La Manche csatornán és a Brügge, Gent és Ypern takácsai a kész posztót visszaszállították. Nyugat-Európa egyre nagyobb területeit flamand műhelyekben szőtt angol posztóval látták el. A flamand városokban virágzott a banktőke, s a polgárság képes volt anyagilag is támogatni az angolokat. A gyapjú Anglia fő jövedelemforrásává vált, a flamand kapcsolat a gazdaság éltető eleme volt. A gyapjúkereskedelemben angliai világi és egyházi birtokosai is bekapcsolódtak. A hazai szövés is fejlődött a feltörekvő posztó-városokban (Beverley, Stamford, Lincoln). Az angol posztó is előretört az európai piacon. Megszülettek a későbbi nagy kikötők, Hull, Portsmouth és Bristol, amelyek érdekelték voltak a rajnai üveg, a balti prém, a nyersbőr vagy textilfestő-anyagok elosztásában. Mindez természetesen a kincstári bevételekre is hatással volt.

²³ Robert BARTLETT: *England under the Norman and Angevin kings, 1075–1225*. Oxford, Oxford University Press, 2002. 63, 65, 164, 174. o.; Christopher DANIELL: *From Norman Conquest to Magna Carta: England 1066–1215*. Abingdon, Routledge, 2003, 90–92. o.

²⁴ C. H. KNOWLES: *The Resettlement of England after the Barons' War, 1264–67*. Transactions of the Royal Historical Society 32 (1982) 25–41. 25–30. o.

²⁵ M. T. CLANCHY: *England and its Rulers 1066–1307*. Oxford, Wiley & Blackwell, 2014, 306. o.

A hadakozók társadalma

A 13. század második feléig a nagyrészt hűbéri hadseregekben az 1066 óta létező *servitium debitum*mal tartozó vazallusok álltak hadba. A főhűbéreseket vazallusai, a középbirtokosok egy speciális státuszú lovagságot (*knighthood*) alkottak. A normannok ún. kvóta-rendszerében a vazallusok a hűbérbe kapott föld hányadában voltak kötelesek fegyvereket kiállítani: egységnyi – 20 font – évi jövedelem után 1 nehézpáncélos lovast: ez volt a „knight’s fee” (*feudum militis*).²⁶ A pajzspénz előretörésével a vazallusi hadsereg jelentősége csökkent.²⁷ A *scutagium* rendszeres adóvá vált. A királyoknak is inkább megfelelt, ha a bizonytalan, előre nehezen tervezhető számú, korlátozottan, a „40 királyi napig” igénybe vehető vazallusi hadsereg helyett pénzt szednek, s abból a ténylegesen felálló csapatokat fizetik.²⁸ A 13. század elejére az 5000 főnyi lovagság 80%-a már megváltotta pénzben katonai kötelezettségét.²⁹ Földnélküli János (1199–1216) alatt már a pajzspénz sem volt elegendő a megnövekedett háborús terhek fedezésére. A király rendkívüli hűbéri segílyt, *auxiliumot* kért. A Magna Carta is ezek igénybevételét szabályozza: „Hadmegváltási és más adót” – *scutagium vel auxilium* – „csakis királyságunk közös tanácsával lehet kivetni”.³⁰ A nehézpáncélos fegyverzet technológiai fejlődésével, a hadimének árának növekedésével a beszedett *scutagium* egyre kevésbé fedezte a hadi vállalkozások költségét.³¹ Egy *knight’s fee*-nyi jövedelmű lovagi birtoktest már nem volt elegendő a fegyverzet előteremtésére. A lovagok kényszerűségből álltak hadba, egyre gyengébb fegyverzetben és rosszabb minőségű lovon. Ezért adta ki 1181-ben II. Henrik (1154–1189) a Fegyverzetről szóló Asszízát (*Assize of Arms*), amely rendelkezett arról, hogy az egy *feudum militis*-szel bíró földbirtokos meghatározott fegyverzetben szálljon hadba.³² III. Henrik súlyos bírság terhe mellett tette kötelezővé, hogy a földbirtokosok 20 font évi jövedelem alatt ténylegesen álljanak hadba. Ellenkező esetben lefoglalhattak a javaikból annyit, amennyi egy nehézpáncélos kiállítására elegendő (*distrain*, „zárolás”).³³ I. Edward 1285-ös *Winchesteri Statútumában* megszabta, hogy milyen jövedelem után milyen fegyverzetben köteles valaki hadba szállni.³⁴ A király megemelte a lovagi hadbaszálláshoz szükséges jövedelemhatárt 40 fontra, és kiterjesztette a kötelezettséget minden úrbéri kötöttségektől mentes földre (*freehold*). A jómódú szabad bérlőknek azonban így sem érte meg, hogy hadba álljanak csak azért, hogy lovagnak mondhassák magukat.³⁵ I. Edward az első walesi háború előtt, 1277-ben kíméletlenül beszédette a fegyverbe nem szállóktól a súlyos terhet jelentő, 10%-os jövedelemadóként kivetett pajzspénzt – ügyet sem vetve a Magna Cartára.³⁶

²⁶ Nigel SAUL: *Chivalry in Medieval England*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 87., 258–259. o.

²⁷ Kenneth B. MCFARLANE: *Bastard Feudalism*. Bulletin of the Institute of Historical Research 20 (1945) 161–180. 162–163. o.

²⁸ Richard HUSCROFT: *Ruling England*. London, Routledge, 2004, 85–86., 102–103., 158., 170. o.

²⁹ Christopher GRAVETT: *English Medieval Knight 1200–1300*. Oxford, Osprey, 2002, 9. o.; HUSCROFT: *Ruling England*, i. m. 169. o.

³⁰ *Középkori Egyetemes Történeti Szöveggyűjtemény*. (Szerk. SZ. JÓNÁS Ilona) Budapest, Osiris, 1999, 264. o.

³¹ Michael C. PRESTWICH: *Edward I*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1988, 241. o.

³² VESZPRÉMY László: *Servientes, sergaints. Katonai reformok a 12–13. századi Magyarországon és Európában*. In: *Változatok a Történelemlre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. (Szerk. ERDEI Gyöngyi –NAGY Balázs) Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2004, 151–155., 153. o.; Robert HARDY: *Longbow: A Social and Military History*. Cambridge, Patrick Stephens, 1976, 38. o.

³³ Michael R. POWICKE: *Distrain of Knighthood and Military Obligation under Henry III*. *Speculum* 25/4 (1950) 457–470. o.; Uő: *Military Obligation in Medieval England*. Oxford, Clarendon Press, 1962, 63–81. o.; Saul: *Chivalry*, i. m. 61. o.; PRESTWICH: *English Politics*, i. m. 103. o.

³⁴ PRESTWICH: *Edward I*, i. m. 234. o.

³⁵ Michael PRESTWICH: *The Three Edwards. War and State in England, 1272–1377*. London, Routledge, 1980, 138. o.

³⁶ GRAVETT: *English Medieval Knight*, i. m. 9. o.

Pedig a *Nagy Szabadságlevél* kimondta: „Senkit sem lehet arra szorítani, hogy a lovagi hűbér, avagy más szabad hűbér” (*liberum, tenementum*) „után nagyobb szolgálatot teljesítsen, mint amennyivel [...] tartozik”.³⁷ Egyelőre azonban a Simon de Montfort-féle mozgalom leverése lecsendesítette az elégedetlenkedőket.

A lovagság arányának csökkenése mindazonáltal továbbra is gondot okozott. Az uralkodók azzal is megpróbálkoztak, hogy minden megyéből minden 10 lovag maguk közül egyet állítson ki és fegyverezzen fel, valamint központilag megszabott, igen magas összegű napi fizetéssel lássa el.³⁸ Ez sem nyerte el a birtokosok tetszését. Nem igazán vágytak arra, hogy a „kiváltságos” lovagi réteghez tartozhassanak, s inkább eltitkolták valós jövedelmeiket. Veszélybe került az ország katonai potenciálja. A bírságok már ugyan az 1086-os *Domesday Book* óta léteztek – a „király [...] 100 shillinget” (5 font, a lovagi birtok évi jövedelmének negyede) „vesz meg mindenkin, akit katonai szolgálatra hívtak be, de ezt teljesíteni elmulasztja”³⁹ – de már nem volt visszatartó erejük. A hadi kötelezettségeket a nemesség jó része egyszerűen képtelen volt teljesíteni. A 13. században már a főhűbéreseknél sem maradt annyi vazallusuk, akiket – fizikailag – fel tudtak volna megfelelően fegyverezni.^{40, 41} Egy 1279-es összeírás szerint Anglia elméletben 5000 *servitium debitummal* rendelkezett.⁴² 1277-ben Wales-ben viszont csak 375 báró és lovagi rangú birtokos jelent meg, s ők sem hoztak magukkal fejenként 6 és 10 közötti nehézpáncélosnál nagyobb kíséretet, így összesen sem állt fel több, mint 800 lovas.⁴³

Fizetett haderő – szerződéses zsoldosság

A kincstár a 12–13. században nem tudott nagyszabású hadjáratokra alkalmas zsoldossereget finanszírozni.⁴⁴ Olykor azonban rákényszerült, hogy gyalogosokat és számszerijászokat fogadjon fel, főképp a kontinensről. János Bouvines-nál is vett igénybe zsoldosokat, a nehézlovasokon kívül nagyrészt számszerijászokat,⁴⁵ illetve 700 jól képzett, lándzsával és fejszével felszerelt brabanti gyalogost.⁴⁶ Németalföldieket, a számszerijászokon túl gyalogos lándzsásokat már a 12. században is alkalmaztak, például a skótok elleni northallertoni ütközetben 1138-ban, de I. Richárd is vetett be flamandokat a Szentföldön.⁴⁷ 1242-ben Franciaországban például 700 számszerijászt fogadtak fel. I. Edward 1282-ben 1500 gascogne-i zsoldost fizetett Walesben.⁴⁸ 1295-ben Maes Moydog-nál részben azért is arattak győzelmet,

³⁷ *Középkori Egyetemes Történelmi Szöveggyűjtemény*, i. m. 265. o.

³⁸ GRAVETT: *English Medieval Knight*, i. m. 10. o.

³⁹ *Középkori Egyetemes Történelmi Szöveggyűjtemény*, i. m. 362.

⁴⁰ VESZPRÉMY: *Servientes*, i. m. 154. o.; SAUL: *Chivalry*, i. m. 61. o.; Katherine FAULKNER: *The Transformation of Knighthood in Early Thirteenth-Century England*. *English Historical Review* 111 (1996) 1–23. o.

⁴¹ PRESTWICH: *English Politics*, i. m. 103.

⁴² John H. ROUND: *Feudal England*. London, Eyre and Spottiswoode, 1909, 292. o.; John E. MORRIS: *The Welsh Wars of Edward I*. Oxford, Oxford University Press, 1901, 35. o. Már jóval korábban sem „jött ki” az 5 ezres létszám, inkább 3600–4000 közé volt tehető. A 13. század végére pedig tovább olvadt, 2000-re: 2000: Michael C. PRESTWICH: *Lovagok*. Budapest, Corvina, 2004, 25. o.; majd 1250 körülre. SAUL: *Chivalry*, i. m. 63., 86. o.

⁴³ MORRIS: *Welsh*, i. m. 46. o.; PRESTWICH: *Edward I*, i. m. 179. o.

⁴⁴ Marjorie M. CHIBNALL: *Mercenaries and the Familia Regis Under Henry I*. In: *Anglo-Norman Warfare: Studies in Late Anglo-Saxon and Anglo-Norman Military Organisation and Warfare*. (Szerk. Matthew STRICKLAND) Woodbridge, Boydell, 1992. 84–92. o.

⁴⁵ Matthew STRICKLAND: *War and Chivalry: the Conduct and Perception of War in England and Normandy, 1066–1217*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996, 119. o.

⁴⁶ John FRANCE: *The Battle of Bouvines 27 July 1214*. In: *The Medieval Way of War. Studies in Medieval Military History in Honor of Bernard S. Bachrach*. (Szerk. Gregory I. HALFOND) Farnham, Routledge, 2015, 251–272. 268. o.

⁴⁷ STRICKLAND: *War and Chivalry*, i. m. 166., 178–180. o.; PRESTWICH: *English Politics*, i. m. 105. o.

⁴⁸ Christopher ROTHERO: *The Scottish and Welsh Wars, 1250–1400*. Oxford, Osprey, 1984, 4. o.

mert több gascogne-i számszeríjász is részt vett az ütközetben.⁴⁹ 1298-ban Skóciában 250–300 gascogne-i íjász kapott zsoldot.⁵⁰

A zsold fizetése azonban rendkívüli módon megterhelte a kincstárat. A több hónapos wales-i és skóciai hadjáratokra a korona központilag már nemigen tudott még nagyobb számú zsoldost felfogadni.⁵¹ I. Edward ismerte fel, hogy a hadba állni képtelen „névleges” lovagokat más módon is igénybe lehet venni. Ha nem is voltak képesek páncélzatot vagy csatamént előteremteni, bizonyos hadszíntereken azonban, ahol nem kellett farkasszemet nézni nagyszámú páncélossal, mint Wales-ben és Skóciában, lehetett rájuk számítani – íjászként vagy akár gyalogosként. Igaz, fizetni kellett őket, de alkalmazásuk nem jelentett akkora terhet, mint a professzionális külföldi zsoldosok felfogadása.

A fizetett katonaság új szisztémáját is Edward hozta gyakorlatba: 1277-ben és 1282-ben, az első és a második wales-i hadjárat előtt nem követelt hűbéri szolgálatot, hanem „szerződött” lovagjaival, *indenturát*, utólagos fizetési kötelezettségről szóló megállapodást kötött velük, akik ennek fejében vállalták, hogy egy adott időtartamra, meghatározott, napi fizetség fejében hadba szállnak, megszabott fegyverzetben.^{52, 53} Később gyakorlattá vált az is, hogy az uralkodó a báróival is kötött szerződéseket, hogy egy adott hadjáratra meghatározott számú és fegyverzetű kontingenssel szolgálják, s ők is kötöttek fegyveresekkel alszerződéseket, függetlenül attól, hogy azok hűbéreseik voltak vagy sem.⁵⁴ Az 1294-ben Gascogne-ban hadba szálló 54 főhűbéres mindegyike fizetséget kapott. Az 1298-as skótföldi hadjáraton a lovagok 40–50%-át fizették.⁵⁵ A „szerződéses fizetség” alapját a megszerzendő zsákmány, és új, eladományozható földek jelentették. Edward valóban számba vette, mennyit ér Montgomery uradalma, s bárói úgy álltak hadba, hogy tudták, a kelták „földje jó”, s „legelőin fű kövér”.

Ugyan a Százéves Háború francia hadszínterein alkalmazott *indenture*-rendszer először a wales-i harcokban próbálták ki,⁵⁶ de döntő részben szerződéses katonákból álló sereg csak 1333-ban Halidon Hillnél harcolt először.⁵⁷ Ekkor még jobbra csakis egy-egy katonai akció idejére szólt a kontraktus, a 14. század derekán azonban jónéhányan békeidőre is, majd élethossziglan szerződtek.⁵⁸ William Neville 1449-ben már 16 évre szerződött Roxburgh várnagyának.⁵⁹ Fizetett „csatlósokból” (*retainer*) álló kompániák (*retinue*) alakultak, amelyek

⁴⁹ Michael C. PRESTWICH: *Plantagenet England, 1225–1360*. Oxford, Oxford University Press, 2005, 163. o.; MORRIS: *Welsh, i. m.* 256–257. o.; John Goronwy EDWARDS: *The Battle of Maes Madog and the Welsh Campaign of 1294–95*. English Historical Review 39 (1924) 1–12. o.

⁵⁰ GRAVETT: *English Medieval Knight, i. m.* 49. o.; Peter ARMSTRONG: *Stirling Bridge and Falkirk 1297–1298: William Wallace's Rebellion*. Oxford, Osprey, 2003, 61. o.

⁵¹ BARTLETT: *England, i. m.* 263, 266–267. HUSCROFT: *Ruling England, i. m.* 170. o.

⁵² Michael PRESTWICH: *War, Politics and Finance under Edward I*. Totowa, New Jersey, Rowman and Littlefield, 1972. II. fejt.; Scott WAUGH: *Tenure to contract: lordship and clientage in thirteenth-century England*. English Historical Review 101 (1986) 811–839., 837. o.; MORRIS: *Welsh, i. m.* 35–36. o.

⁵³ PRESTWICH: *English Politics, i. m.* 106–107. o.; POWICKE: *Military Obligation, i. m.* 82–95., 118–133. o.

⁵⁴ MORRIS: *Welsh, i. m.* 68–69. o.; GRAVETT: *English Medieval Knight, i. m.* 47. o.

⁵⁵ Michael C. PRESTWICH: *Edward I's wars and their financing, 1294-1307*. Phd-értekezés. Christ Church College, Oxford, 1968. Online: <https://ora.ox.ac.uk/>. A letöltés ideje: 2021. szeptember 22. 234. o.; GRAVETT: *English Medieval Knight, i. m.* 12–14. o.; Falkirknél a 2100–2200 lovasból 1200 kapott fizetséget; ARMSTRONG: *Stirling Bridge, i. m.* 23. o.

⁵⁶ N. B. LEWIS: *An early indenture of military service, 27 July 1287*. Bulletin of the Institute of Historical Research 13 (1935) 85–89. o.

⁵⁷ PRESTWICH: *The Three Edwards, i. m.* 67. o.

⁵⁸ Peter R. COSS – David CARPENTER – David CROUCH: *Debate: Bastard Feudalism Revised*. Past and Present 131 (1991) 165–203., 173. o.; PRESTWICH: *English Politics, i. m.* 34–35. o.; Ld. George G. SIMPSON: The familia of Roger de Quincy, earl of Winchester and Constable of Scotland. In: *Essays on the Nobility of Medieval Scotland*. (Szerk. Keith J. STRINGER) Edinburgh, John Donald, 1985. 102–129. o.

⁵⁹ TNA Special Collections: Ancient Petitions. Petitions to the King SC 8/28/1354.

egyre szélesebb rétegből verbuválódtak, jobb módú szabad bérlőkből (*yeoman*), akik íjászként álltak fegyverbe, s így ki is elégítették a hadsereg egyre növekvő igényét a hosszúíjászok iránt.⁶⁰ Az *indenture* rendszernek is megvoltak a maga előzményei és intézményi háttere. A középbirtokosoknak már korábban jövedelmezőbb volt, hogy évjáradék fejében, fizetett *stipendiarius*ként, a bárói háztartások „földnélküli” lovagjaiként (*knight bachelor*) álljanak szolgálatba.⁶¹ Az udvari kontingensek, a *familia regis* lovagjai már a normann korban is a hadszervezet gerincét alkották, igaz, nem bírtak önálló hűbértartással.⁶² 1136-ban a Királyi Háztartás Szervezete (*Constitutio domus regis*) hírt ad a „háztartás lovagjairól”.⁶³ Az udvar familiárisai évjáradékot, lovat és a hadjáratok idejére napidíjat kaptak. Széles körű juttatásokban részesültek: „A Királyi Ruhatár mesterétől tarsusi kelmét, mókuszprémet, virrasztó köpönyegéhez nyestprémet, mókuszprémet, ágytakarót, paplant, gyapjuszövetet.”⁶⁴ fegyvernőkeik is kaptak fizetséget. Később, amikor egyre nagyobb szükség lett a hadakozókra, a háztartásbéli lovagok körét egy-egy alkalomra fizetett fegyveresekkel töltötték fel, akiket már udvari zsoldosnak is tekinthetünk.⁶⁵ A rendszeres fizetségnek is hála a *familia* – a hűbéres kontingensekhez képest – katonai értelemben is igen jól szervezett volt, a lovagokat tízes egységekbe (*constabularia*-kba) osztották.⁶⁶

Amikor már „elfogytak” a kiosztható hűbéres földek, a normann királyok a *familia* lovagjain túl is adtak, ifjabb nemesifjaknak udvari szolgálatért ún. *fief-rente*-et, egyfajta örökletes évjáradékot. Tettek hűbéri esküt, de annak fejében nem földet, hanem pénzt kaptak. A *fief-rente*-t a 13. századra a király egyre inkább igénybe vette az udvari, testőrségi feladatokon túlmenően is.⁶⁷

Ugyancsak udvari szolgálatban álltak az ún. *serviensek* (*serjeant*), akik külön hűbért bírtak (*serjeanty tenure*), de nem voltak katonai szolgálatra kötelezve egy alapvetően szerény pénzjáradék fejében, hanem testőri, kíséreti feladatokat láttak el.⁶⁸ Később fizetett katonaként álltak szolgálatba, I. Edward óta egyre nagyobb számban alkalmazták őket. A korona fegyverezte is fel őket, s akár lovas íjászként is igénybe vették őket.⁶⁹

I. Edwardnál a *familia regis* újra központi szerepet kapott.⁷⁰ III. Henrik alatt mindössze 30 lovag kapott állandó évjáradékot a kincstártól, a többséget alkalmilag verbuválták (1225-ben például összesen 97-en voltak).⁷¹ Az 1280-as években azután az udvar 100 lovagnak biztosított rendszeres fizetséget, de 1297-ben a flandriai vállalkozáson például 500 familiáris lovasról

⁶⁰ MCFARLANE: *Bastard Feudalism*, i. m. 164. o.; WILLIAM M. ORMROD: *The Reign of Edward III: Crown and Political Society in England 1327–1377*. New Haven and London, Yale University Press, 1990, 151–152. o.

⁶¹ ROUND: *Feudal*, i. m. 270. o.; JOHN M. W. BEAN: *Bachelor and retainer*. *Medievalia et Humanistica* 3 (1972) 117–131. o.

⁶² STEVEN ISAAC: *Britain: Narrative 1000–1300*. In: *Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare*, i. m. II. 206–223. 213. o.; STEPHEN MORILLO: *Warfare under the Anglo-Norman Kings*. Woodbridge, Boydell, 1994. 52–57., 60–65. o.

⁶³ MARJORIE M. CHIBNALL: *Mercenaries and the familia regis under Henry I*. *History* 62 (1977) 15–23. o.

⁶⁴ PRESTWICH: *Lovagok*, i. m. 29. o.

⁶⁵ J. O. PRESTWICH: *War and finance in the Anglo-Norman state*. *Transactions of the Royal Historical Society* 4 (1954) 19–43. o.; Uő.: *The Military household of the Anglo-Norman kings*. *English Historical Review* 96 (1981) 2–35. o.; STEPHEN D. CHURCH: *The Household Knights of King John*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

⁶⁶ GRAVETT: *English Medieval Knight*, i. m. 15. o., PRESTWICH: *Edward I's wars*, i. m. 235.; DAVID SIMPKIN: *The English Aristocracy at War: From the Welsh Wars of Edward I to the Battle of Bannockburn*. Woodbridge, Boydell, 2008, 55–67. o.

⁶⁷ WAUGH: *Tenure*, i. m. 819–820. o.

⁶⁸ VESZPRÉMY: *Servientes*, i. m. 151. o.

⁶⁹ ANDREW AYTON: *Knights, Esquires and Military Service: the Evidence of the Armorial Cases before the Court of Chivalry*. In: *The medieval military revolution: State, Society and Military Change in Medieval and Early Modern Europe*. (Szerk. ANDREW AYTON – J. L. PRICE) London – New York, I. B. Tauris, 1995, 81–104. o.

⁷⁰ PETER R. COSS: *Bastard Feudalism Revised*. *Past and Present* 125 (1989) 27–64. 33. o.

⁷¹ GRAVETT: *English Medieval Knight*, i. m. 8. o.

tudunk, akikből 300-at csak a hadjárat időtartamára fogadták fel. Az 1298-as falkirki csatában a háztartás 800 lovast állított ki.⁷² 1300-ban a Caerlaverockot ostromló seregben 850-en voltak a háztartás – fizetett – lovagjai.⁷³

A 13. századtól egyre több összecsapást döntenek el az íjászok és a gyalogság. A hosszúíj I. Edward wales-i háborúit követően kezdett nagy számban elterjedni.⁷⁴ A normann és korai Plantagenet-időkben a szász népfelkelést nem vették igénybe, így az íjászat bizonyos fokig el is sorvadt. A hosszúíj helyett előtérbe kerültek a számszeríjászok, még ha olykor még rá is fanyalodtak gyalogos szász íjászokra, mint Northallertonnál.⁷⁵ Az uralkodók törekedtek a számszeríjászat meghonosítására: íjgyártó mestereket (*attiliator*) alkalmaztak, és királyi műhelyeket állítottak fel.⁷⁶ A *longbow* azonban vidéken (Nottinghamshire, Cheshire, Hereford) mindig is organikusán jelen volt.⁷⁷ A wales-i háborúkba is állítanak már fel hosszúíjászokat.⁷⁸ A tradicionális hosszú íj sosem „halt ki”: az 1181-es *Assíza* meghatározza, hogy 2 fontnyi jövedelem alatt íjjal és nyíllal kell szolgálni mindazoknak, akik szabad birtokkal rendelkeznek.⁷⁹ A *longbow*ban rejlő potenciált kellett felújítani és a kor modern harcászatához igazítani.⁸⁰

A fizetett, s az *indenture* szisztémában kiállított íjászkontingenseknek is voltak előzményei. A királyi háztartásban is voltak napi fizetségben részesülő íjászok.⁸¹ A normannok és Plantagenetek is alkalmaztak wales-i hosszúíjászokat Írországból: Richard de Clare, Pembroke grófja, „Erős Íj” (Strongbow), a szigetország hódoltatója „Wales legjobb íjászait” állította hadba.⁸² A wales-iek a skót háborúkban és saját népük ellen is harcoltak zsoldosként.⁸³ I. Edward még trónörökösként, az 1260-as években Simon de Montfort ellen már újra igénybe vett hazai hosszúíjászokat,⁸⁴ de a 14. század elejéig az íjászok jó része wales-i volt. 1298-ban Falkirknél már az íjászok adták csatadöntő fegyvernemet, ők zilálták szét szisztematikusan a skótokat.⁸⁵ A király itt már tudatosan épített rájuk, 10 ezret verbuvált Wales-ből.⁸⁶ A skótföldi Halidon Hillnél már túlnyomórészt nem wales-i, hanem már angol íjászok álltak hadba.⁸⁷ A hadvezetés hangsúlyt fektetett a hazai íjászok képzésére. A szerződéses zsoldos íjász

⁷² PRESTWICH: *English Politics*, i. m. 103. o.; J. O. PRESTWICH: *The military*, i. m. 1–35. o.

⁷³ SAUL: *Chivalry*, i. m. 85. o.

⁷⁴ HARDY: *Longbow*, i. m. 53. o.

⁷⁵ Kelly R. DEVRIES – Robert D. SMITH: *Medieval Military Technology*. Toronto, University of Toronto Press, 2012, 38. o.; HARDY: *Longbow*, i. m. 36. o.

⁷⁶ David S. BACHRACH: *Crossbows for the King. The Crossbow during the Reigns of John and Henry III of England*. *Technology and Culture* 45/1 (2004) 102–119., 103. o.

⁷⁷ DEVRIES – SMITH: *Medieval Military*, i. m. 38. o.; ARMSTRONG: *Stirling Bridge*, i. m. 24. o.; HARDY: *Longbow*, i. m. 42., 44. o.

⁷⁸ MORRIS: *Welsh*, i. m. 33. o.; HARDY: *Longbow*, i. m. 45. o.

⁷⁹ Hardy: *Longbow*, i. m. 38. o.

⁸⁰ Clifford J. ROGERS: *The Military Revolutions of the Hundred Years' War*. *The Journal of Military History* 57 (1993) 241–278., 248. o.; HARDY: *Longbow*, i. m. 222–225. o.

⁸¹ *Constitutio domus regis: Középkori Egyetemes Történeti Szöveggyűjtemény*, i. m. 245. o.

⁸² MORRIS: *Welsh*, i. m. 18., 27. o., HARDY: *Longbow*, i. m. 31., 33., 36. o.; ISAAC: *Britain: Narrative*, i. m. 216. o.; Marie Therese FLANAGAN: Strongbow, Henry II and Anglo-Norman Intervention in Ireland. In: *War and Government in the Middle Ages: Essays in Honour of J. O. Prestwich*. (Szerk. John GILLINGHAM – James C. HOLT) Woodbridge, Boydell, 1984, 62–77. o.

⁸³ MORRIS: *Welsh*, i. m. 32. o.; Már a 12. században van rá példa: Wilfred L. WARREN: *Henry II*. Los Angeles, University of California Press, 1977, 73., 40. o.

⁸⁴ PRESTWICH: *Plantagenet*, i. m. 119. o.

⁸⁵ ARMSTRONG: *Stirling Bridge*, i. m. 46., 74–76. o.; Matthew STRICKLAND – Robert HARDY: *The Great Warbow from Hastings to Mary Rose*. Stroud, Sutton, 2005, 162–164. o.; ROTHERO: *Scottish and Welsh Wars*, i. m. 33. o.; GRAVETT: *English Medieval Knight*, i. m. 49. o., HARDY: *Longbow*, i. m. 48–49. o.

⁸⁶ *Calendar of the Patent Rolls preserved in the Public Record Office [1232–1509]*. I-LII. London, 1891–1916. [a továbbiakban CPR] 1292–1301. 342–343. o.; MORRIS: *Welsh*, i. m. 285–294. o.; PRESTWICH: *War, Politics and Finance*, i. m. 95. o.

⁸⁷ MORRIS: *Welsh*, i. m. 103. o.

alakulatok viszonylagos állandósága azt is lehetővé tette, hogy az íjászokat lóra ültetve „mozgassák” csata közben és szükség esetén a lovassággal egységben a szárnyakon vessék be, hogy egy másik oldalról is lőjék az ellenséget.⁸⁸ 1332-ben Dupplin Moornál „elrendezték az íjászok sorait is úgy, hogy képesek legyenek a szárnyakról is támadni”.⁸⁹ A fizetett kompániák stabilitása tette lehetővé, hogy a nehézlovakok leszálljanak a lovaikról, s ha a szükség úgy kívánta, az íjászokkal együttműködve, gyalogosan harcoljanak. Erre először 1327-ben, Stanhope Parknál volt példa.⁹⁰ Halidon Hillnél is „elbocsájtották lovaikat” a páncélosok,⁹¹ s majd csak az után támadtak, hogy a szárnyakra osztott íjászok „nyilainak záporával” a skótok „képtelenek voltak szembeszállni”.⁹² Az angol haderő már képes volt jóval számosabb seregekkel is szembenézni.⁹³ A lóháton „mozgatott” íjászokat igazán jelentős, több ezres számban 1337–38-ban Dunbarnál vetették be.⁹⁴ Az 1340-es években már több ezer, akár 2-4000 közötti nehézlovas is nagy taktikai fegyelemmel működött együtt szintén több ezernyi íjással.⁹⁵ A „lóról leszállított lovagok” újítása ugyanakkor olcsóbbá is tette a hadakozást: ha valóban nem volt szükség nehézlovakok rohamára, „utazni” elegendőek voltak az olcsóbb lovak. Az így „megtakarított” költségeket pedig fel lehetett használni zsoldfizetésre. II. Edward 1314-ben Bannockburnnál azért is szenvedett vereséget a skótoktól, mivel még a tradicionális módon szervezett seregében a nehézlovakok aránya nagyon magas volt.⁹⁶

Ahhoz azonban, hogy „Robin Hood kései utódai” olyan, professzionális harcosokká érjenek, akik fel tudják venni a küzdelmet a dicső francia lovagokkal, szükség volt arra is, hogy a korona investáljon a fegyvernem fejlesztésébe. A király kiváltságokat adott az íjgyártó mestereknek, támogatta a termelést. Nem véletlenül tulajdonítják közmondásosan III. Edwardnak azt a rendelkezést, hogy a parasztságot kötelezte az íjászat rendszeres gyakorlására, betiltva az egyéb (labda- és más) játékokat.⁹⁷ Maga a kincstár is gyártott íjakat, nyilakat és szálfegyvereket a királyi műhelyekben. A 13. század végén már központilag látták el az íjászokat nyilakkal: egy-egy íjász 1277-ben még csak két tucatot vitt magával Wales-be,⁹⁸ de 1295–96-ben már 150 ezernyi tartalékot szállítottak Skóciába, külön hajókon.⁹⁹ Királyi fegyverkészítő műhely kapott helyet a Towerben, az Arsenal elődje.¹⁰⁰ Egye-másra épültek a behajózáshoz közel, a Temze partján fegyverraktárok. 1483-tól a hadianyag- és fegyverraktárokért külön hadbiztos (*Master*

⁸⁸ Charles OMAN: *A History of the Art of War in the Sixteenth Century*. London, Methuen, 1937, 285. o.

⁸⁹ Névtelen bridlingtoni kanonok: *Gesta Edwardi de Carnarvon. Edward Balliol skóciai hadjárata (1332–1334): részletek a Lanercosti krónikából és a bridlingtoni kanonok gestájából*. Ford. KISS Andrea. Szeged, JATE Történelem Diákkör, 1993. 7. o.

⁹⁰ PRESTWICH: *Edward I's wars*, i. m. 244. o.; A. E. PRINCE: *The Strength of English Armies in the Reign of Edward III*. *The English Historical Review* 46 (1931) 353–371., 353. o.; Uő.: *The Importance of the Campaign of 1327*. *English Historical Review* 198 (1935) 299–302. o.

⁹¹ Névtelen bridlingtoni kanonok: *Gesta*, 12. o.

⁹² Uő.; HARDY: *Longbow*, i. m. 53. o.; Kelly R. DEVRIES: *Infantry Warfare in the Early Fourteenth Century: Discipline, Tactics, and Technology*. London, Boydell, 1996, 125. o.

⁹³ ROTHERO: *Scottish and Welsh Wars*, i. m. 33. o.; DEVRIES: *Infantry*, i. m. 118–119., 121–125. o.; HARDY: *Longbow*, i. m. 51. o.

⁹⁴ PRESTWICH: *Edward I's wars*, i. m. 244. o.; PRINCE: *The Importance*, i. m. 300. o.; Uő.: *The Strength*, i. m. 354. o.

⁹⁵ PRESTWICH: *Edward I's wars*, i. m. 233–234., 244. o.; 1298-ban Falkirknél például 2500–3000 is lehetett a számuk. SAUL: *Chivalry*, i. m. 85. o.; PRESTWICH: *Edward I*, i. m. 478–479. o.

⁹⁶ Aryeh NUSBACHER: *The Battle of Bannockburn 1314*. London, Tempus, 2002, 79. o.; Ann HYLAND: *The Warhorse, 1250-1600*. Stroud, Sutton, 1998. 37. o.

⁹⁷ HARDY: *Longbow*, i. m. 42. o.

⁹⁸ PRESTWICH: *Lovagok*, i. m. 167. o.; HARDY: *Longbow*, i. m. 43. o.

⁹⁹ David S. BACHRACH: *Military Planning in Thirteenth-Century England*. *Nottingham Medieval Studies* 49 (2005) 42–63. 47., 53–55. o.

¹⁰⁰ James RAYMOND: *VIII's Military Revolution: The Armies of Sixteenth-Century Britain and Europe*. London – New York, I. B. Tauris, 2007, 4–5. o.

General of Ordnance) felelt. Az állam úgy is beavatkozott, hogy növelje az íjgyártás volumenét a céhekben, hogy mesterségesen alacsonyan tartotta a tiszafa árát.¹⁰¹

Az általános hadkötelezettség (*levy*) létezett ugyan, de a külföldi hadszíntereken nem alapozták rá.¹⁰² A normann hódítást követően a „szabadok felkelését” olykor-olykor meghirdették, de a 13. században már nem bizonyult sem elégségesnek, sem megfelelőnek.¹⁰³ A királyi hatalom mindazonáltal megpróbálkozott azzal, hogy a *levy*-t is megújítsa. Először 1205-ben I. János rendelte el, hogy minden, 12 évesnél idősebb szabad ember szálljon harcba.¹⁰⁴ 1242-ben III. Henrik a *Fegyverzetről szóló Asszizában* kiterjesztette a hadkötelezettséget minden szabadra, a városiakra is, 16 és 60 év között. Az 1220-as évektől jobbágyokat is hadbaszállásra köteleztek.¹⁰⁵ A 13. század végétől már mindössze csak kétszer, csakis a legnagyobb ínség idején hívták össze a hagyományos *levy*-t, akkor is csaknem eredménytelenül, mert gyenge harcértékű, szedett-vedett csapatok jöttek el.¹⁰⁶ I. Edward felismerte, hogy e téren reformra van szükség. Az 1285-ös *Winchesteri Statútum* új rendszert állított fel: a megyékben a király megbízottai (*commissioners of array*) feleltek a „népfelkelés” (*array*) kiállításáért. Meghatározták, hogy bizonyos vagyoni kategóriákban, mindennemű ingó- és ingatlanvagyon után milyen fegyveres szolgálatot köteles valaki teljesíteni.¹⁰⁷ A király tudni akarta, mekkora s milyen minőségű haderőre, főképpen mennyi íjászra számíthat.¹⁰⁸ A megyei *levy*-ben felállt íjászokat már 1242-ben fizették. Edward most akkor is fizetséget ajánlott, ha a megyei íjászok a megyén kívül teljesítettek szolgálatot.¹⁰⁹ A nagyobb vállalkozásokban sem nélkülözhetők a szálfegyveres gyalogságot, de fizetség nélkül őket sem lehetett igénybe venni. Amikor 1264-ben Simon de Montfort Lewes-nál szembeszállt III. Henrikkel, s hadba hívta megyei felkelést, 5 ezer gyalogos állt fel.¹¹⁰ Meglepő lehet a gyalogosok nagy száma, de ekkor még a gyalogság egy része íjász volt, mert a 14. század előtt még nem számolták őket külön.¹¹¹ I. Edward komolyan épített a gyalogságra: 1277-ben Wales-ben 6 ezret verbuvált a megyékből, és további 9-et fogadott fel a wales-iekből, saját fejedelmük, Llywelyn ap Gruffudd ellen. A z 1282-es hadjáratán 8-10 ezer gyalogos vette fel a fegyvert.¹¹² 1297-ben Stirling Bridge-nél Anglia 350 nehézlovast és 5500–6350 között becsült gyalogost vonultatott fel. Ugyanebben az időben a király Flandriában is hadban állt, 8-900 lovassal és 8000 gyalogossal.¹¹³ Az 1294-es

¹⁰¹ John D. MACKIE: *The Earlier Tudors*. Oxford, Oxford University Press, 1952, 209. o.

¹⁰² HUSCROFT: *Ruling England*, i. m. 33., 66., 69., 103. o.

¹⁰³ N. B. LEWIS: *The Summons of the English Feudal Levy, 5 April 1327*. In: *Essays in medieval history presented to Bertie Wilkinson*. (Szerk. Thomas A. SANDQUIST – Maurice R. POWICKE) Toronto, University of Toronto Press, 1969, 236–249. o.

¹⁰⁴ GRAVETT: *English Medieval Knight*, i. m. 16. o.

¹⁰⁵ Uo. 6., 16. o.

¹⁰⁶ LEWIS: *The Summons*, i. m. 236–249. o.; Uő.: *The Last Medieval Summons of the English Feudal Levy, 13 June 1385*. *English Historical Review* 73 (1958) 1–26. o.

¹⁰⁷ PRESTWICH: *Edward I*, i. m. 234. o.

¹⁰⁸ SAUL: *Chivalry*, i. m. 71. o.

¹⁰⁹ John FRANCE: *Assizes of Arms*. In: *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology*. I–III. (Szerk. Clifford J. ROGERS) Oxford, Oxford University Press, 2010, I. 92–93. o.; GRAVETT: *English Medieval Knight*, i. m. 16. o.

¹¹⁰ Christian TEUTSCH: *Lewes, battle of*. In: *Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare*, i. m. II. 505–506., 505. o.; Alfred H. BURNE: *The Battlefields of England*. London, Methuen, 1950, 146. o.

¹¹¹ PRESTWICH: *War, Politics and Finance*, i. m. 101. o.

¹¹² Michael PRESTWICH: *Edward I's armies*. *Journal of Medieval History* 37/3 (2011) 233–244., 233. o.; MORRIS: *Welsh*, i. m. 126–133., 160–161., 174. o.; SAUL: *Chivalry*, i. m. 85. o.; ISAAC: *Britain: Narrative*, i. m. 221. o.

¹¹³ Andrew M. SPENCER: *John de Warenne, Guardian of Scotland, and the Battle of Stirling Bridge*. In: *England and Scotland at war, c. 1296-c. 1513*. (Szerk. Andy KING – David SIMPKIN) Leiden, Brill, 2012, 39–52. 47. o.; Michael C. PRESTWICH: *The Battle of Stirling Bridge: An English Perspective*. In: *The Wallace Book*. (Szerk. Edward J. COWAN) Edinburgh, John Donald, 2007, 68. o.; ARMSTRONG: *Stirling Bridge*, i. m. 13., 21–22., 27., 50. o.; ROTHERO: *Scottish and Welsh Wars*, i. m. 8. o.

wales-i hadjáraton egy 37 ezres sereg állt fel.¹¹⁴ Az 1298-as skót hadjáraton 25700 fizetett gyalogos állt hadba, közülük csaknem 11000-et Wales-ből verbuváltak.¹¹⁵ A későbbi, kisebb hadjáratok során sem „adták alább”: 1300-ban a caerlaverocki hadjáratra 9–12 ezer gyalogos (és íjász) szállt fegyverbe.¹¹⁶ Arra is volt példa, hogy Wales-ből fogadjanak fel lándzsával vagy gerellyel felálló gyalogosokat Flandriában.¹¹⁷

A korona megkövetelte, hogy a városok is kifejezzék lojalitásukat – akár azzal, mint Montgomery bárója, s „száz sürgő szolgája”: kvártéllyal és utánpótlással. Abban is racionalizálódás figyelhető meg, hogy jóllehet a városokat ugyanúgy terhelte a hadkötelezettség, a korona már megelégedett pénzbeli megváltással, vagy szállítási és utánpótlási feladatokkal.¹¹⁸

Adózás

Az 1270-es évektől ugrásszerűen megnövekedtek a hadakozás költségei. Felmerül a kérdés, hogyan volt képes a korona fizetni a szerződött katonaságot, illetve a felduzzadt udvari lovagságot? Jóllehet nagy volumenben folyt be a gyapjúkereskedelem vámja, a borbehozatalt terhelő tonnapénz és a nyersbőrre kivetett fontpénz, a királyi hatalom a növekvő vámjövedelmekből sem finanszírozhatta a szinte évente, több fronton indított hadjáratokat. A királyság rendes jövedelmei ezt nem tették lehetővé. Angliában régóta ismert volt a fejadóként kivetett, mindenkit, még egyháziakat és a lordokat is terhelő jövedelemadó (*poll tax*). A Szentföldről hazatérő, s fogságba esett Richárd váltságdíját is így teremtették elő. A Montfort-mozgalom leverése után a megfélemlített parlament 1282-ben szó nélkül megszavazott egy, a walesi háború céljára kivetett rendkívüli adót, s szótlanul nézte, hogy új vámokat és kereskedelmi illetékeket rónak ki. A király ezen kívül még szinte évente örökváltság megfizetésére szorította a szinte rendszeressé váló pogromokkal megfélemlített zsidókat és tekintélyes hiteleket vett fel lombard bankházaktól.¹¹⁹ A korona gyakorta fordult a parlamenthez, hogy szavazzon meg mindenkire – a nemességre, a klérusra is kiterjedő, ingatlan- és ingóvagyonra is terhelő jövedelemadót. Ez a 14. század derekán már meghatározó jelentőségű lett. Az 1379-es és az 1436-os fejadó kivetéséhez összeírásokat is készítettek, külön kategóriákat határoztak meg Canterbury érsekétől a kötött állapotú jobbágyig.

A 15. században már rendszeresen vetették ki a megyékben, a falvakban 15%-os és a városokban 10%-os, ingóságokra is terhelő jövedelemadót. Még a nincsteleneket is megadóztatták, ha volt dokumentálható, munkából származó bérük. Nem mentesült senki, akinek bármilyen ingó értéke volt, még a cselédek sem. A külföldi kereskedőkön pedig duplán vették meg.¹²⁰ Mi több, a 16. században a kormányzat keresztülvitte a parlamentben, hogy a háború eszkalálódása esetén, ha nyolc hónapnál tovább állnának a seregek hadban, a rendek

¹¹⁴ *Book of prests for the king's wardrobe for 1294–5*. (Szerk. Edmund B. FRYDE) Oxford, Clarendon Press, 1962, xxix–xxxi. o.

¹¹⁵ PRESTWICH: *Edward I's armies*, i. m. 237. o.; SAUL: *Chivalry*, i. m. 85. o.

¹¹⁶ Uo.; PRESTWICH: *Edward I*, i. m. 493., 498. o.

¹¹⁷ STRICKLAND – HARDY: *The Great Warbow*, i. m. 166. o.

¹¹⁸ Barnaby C. KEENEY: *Military Service and the Development of Nationalism in England, 1272-1327*. *Speculum* 22 (1947) 534–549., 541. o.; David S. BACHRACH: *Urban military forces of England and Germany, c. 1240–c. 1315, a comparison Mercenaries and Paid Men*. In: *The Mercenary Identity in the Middle Ages*. (Szerk. John FRANCE) Leiden, Brill, 2008, 231–242. o.

¹¹⁹ SAUL: *Chivalry*, i. m. 86. o.; PRESTWICH: *War, Politics and Finance*, i. m. 71–73. o.; GRAVETT: *English Medieval Knight*, i. m. 13. o.

¹²⁰ Charles CRUICKSHANK: *Army Royal: Henry VIII's Invasion of France, 1513*. Oxford, Oxford University Press, 1969, 10–11. o.

harmadszor is hozzájárulásukat adják az adó kivetéséhez, magasabb összeggel.¹²¹ Automatikussá vált, hogy a nagyobb háborúk előtt a fejadót mindig kivetették, ha kellett egy évben többször.¹²²

Zsold

A külhoni hadszíntereken az 1290-es évektől akár több fronton – Flandria, Skócia, Wales – is állandósult a hadiállapot, ezért a korona is pontosan fizette a rendszeres, napi zsoldot – fegyvernemekként és rangonként meghatározott kategóriákban a bárói státuszú nehézlovastól a nemtelen könnyűlovasig.¹²³ A fizetséget a szerződések előre meghatározták. Egy gyalogos 2 penny-t kapott naponta; egy gyalogos íjász 3–6-ot; egy nem lovagi rangú nehézlovas 12-öt (azaz 1 shillinget); a lovagi rangú nehézlovas már 2 shillinget, azaz 24 penny-t; a főrangú nehézlovag 4 shillinget, egy *earl* 8-at.¹²⁴ Összevetésképpen, 100 évvel korábban csak a bárói rangú páncélosok kaptak maximum 3 shillinget, a lovagok napi 1-et, míg a nehézlovasként harcoló serjeant-ok vagy udvari fegyvernökök zsoldja csak fél shilling volt.¹²⁵ I. Edward korában már bármely nehézpáncélosnak kifizettek 1 shillinget, függetlenül attól, volt-e lovagi hűbére, a lényeg az volt, képes-e nehézlovas módjára felfegyvereznie magát; s egy íjásznak is annyit fizettek, mint I. Richárd korában egy udvari familiárisnak. A zsold tehát egy évszázad alatt a duplájára emelkedett. További viszonyítási alapként tegyük hozzá, hogy egyrészt az átlagos, 150–200 *acre* (hold) területű középnemesi földbirtok évi jövedelme 20–40 font közé volt tehető (400–800 shilling, azaz 4800–9600 penny), másrészt egy aratómunkás is 2 penny bért kapott egy nap, tehát ha katonának állt, akkor is megkereshetett ennyit, s akkor még nem is beszélünk az egyéb juttatásokról, a zsákmányról valamint a foglyok váltságdíjáról. Ha tudott íjjal bálni, akkor akár a kétszeresét is megkereshette a napszámnak. Egy paraszt, ha lovasíjásznak állt, s napi 9 pennyt keresett, akkor egy háborús évben, körülbelül csupán 4 hónapot hadban töltve is megkereshetett 4,5 fontot (1080 penny), egy jómódú középbirtokos 200 holdas birtoka jövedelmének szép részét. Egy nem bárói nehézlovas 4 hónapot harcban töltve 12 fonthoz juthatott, évi birtokjövedelmének nem kevés részéhez, miközben az év többi 8 hónapjában gazdálkodhatott is, s juhtenyésztésre is adhatta a fejét. Egy nehézlovas bevétele meg is haladhatta egy középbirtokos jövedelmét, így több familia emelkedhetett fel skót vagy wales-i földön. A harctereken szereshető haszon sokakat vonzott: később sok hadjáratban már nem is létezett királyi vezetésű sereg, a feladatot önálló szerződéses kapitányok *retinue*-jai oldották meg.¹²⁶

Restauratio equorum

¹²¹ John M. CURRIN: 'To Traffic with War'? *Henry VII and the French Campaign of 1492*. In: *The English Experience in France, c.1450–1558: War, Diplomacy and Cultural Exchange*. (Szerk. David GRUMMITT) Aldershot, Routledge, 2002, 106–131., 112. o.

¹²² Richard W. HOYLE: *War and Public Finance*. In: *Reign of Henry VIII: politics, policy and piety*. (Szerk. Diarmaid MACCULLOCH) Basingstoke, Palgrave Macmillan, 1995, 75–99., 85. o.

¹²³ HARDY: *Longbow*, i. m. 46. o.

¹²⁴ BÁRÁNY Attila: *Az „elkorcsosult feudalizmus” fogalma, megítélése és hagyománya az angol történetírásban*. In: *Források és történetírás*. Szerk. Bessenyei József et al. Miskolc, Miskolci Egyetem, 1999, 58–73., 61. o.; A. E. PRINCE: *The Payment of Army Wages in Edward III's Reign*. *Speculum* 19 (1944) 137–160. o.; Prestwich: *Edward I*, i. m. 485. o.; GRAVETT: *English Medieval Knight*, i. m. 44., 47. o.; ARMSTRONG: *Stirling Bridge*, i. m. 23. o.; HARDY: *Longbow*, i. m. 43., 47. o.

¹²⁵ VESZPRÉMY: *Servientes*, i. m. 152. o.

¹²⁶ Michael JONES: *Edward III's Captains in Brittany*. In: *England in the 14th Century*. (Szerk. W. M. ORMROD) Woodbridge, Boydell, 1986, 99–118., 107. o.

1282, I. Edward második walesi hadjáratát követően vált gyakorlattá, hogy egy-egy hadjárat előtt összeírták a hadjáratban részt vevő összes lovag csatalovát.¹²⁷ Nemcsak a lovak értékét, fajtáit, tüntették fel, hanem az ún. inspekció része volt a lovak külső jegyeinek és fizikai állapotának feljegyzése is.¹²⁸ Mindez azt szolgálta, hogy a háborúba a lordok a legjobb hadiménjeiket is elvigyék: a kincstár „biztosítást” kötött rájuk, s ha a harcok során az állat elhullott volna, a lajstromba vett értékét visszafizették. Lord Clifford 1298-ban Falkirknél egy 30 font értékű *dextrarius*-szal állt hadba, ami megfelelt egy középbirtokosi birtok egyévi jövedelmének.¹²⁹ A *restauratio equorum* nem jelentett kis terhet – 1294 és 1298 között Aquitániában a hadi kiadásoknak több, mint a felét tette ki – de megfelelő motivációs hatással bírt.¹³⁰

Később a megsérült vagy kárba vesztett páncélzatot is „visszatérítették”. A *regard* jelentős további jövedelemforrás volt. Egy nem lovagi rangú lovasnak naponta 6 penny járt, s a lovagnak, vagy lovagi familiából származó *esquire*-nek pedig ennek a duplája 1 shilling (12 penny). A nemességnek sokkal inkább megfelelt, mint a sokszor elhúzódozó, gyakran évek múltán törlesztett *restauratio equorum*. Sőt, mivel a mozgókincstár a helyszínen kifizette, biztosabbnak találták, s még azok is megkapták, akiknek nem voltak olyan értékes lovaik, vagy akár gyalogos íjászként vagy egy helyőrségében harcoltak. A 14. század végén azonban, a nagy mezei ütközetek megritkulásával, és a több helyütt egyfajta lokális állóháborúvá váló konfliktusokkal, a zsoldos kompániák térhódításával kevesebb bárói kontingens indult hadba, így már nem voltak akkora veszélynek kitéve a csatalovak. Több lett a lovasíjász és a gyalogos, így a lovak pótlása is könnyebb lett, nem kellett az évek alatt kiképezhető *destrier*-ekre költeni. 1346-ban Crécy-nél a 2500–3000 nehézlovas mellett már ugyanannyi íjász harcolt.¹³¹ Ugyanakkor a kincstárnak is megérte akár naponta 6 penny-t fizetni, mint a hadjáratok végén hatalmas összegeket a hadimének pótlására, amelyeknek a nagy mezei ütközeteken kívül, egy-egy ostromnál jelentős harcértékük nem volt. Sőt, a *regard*-dal további harcra lehetett motiválni a katonákat, nem fordulhatott elő, hogy egy nemes, miután elpusztult a hadiménje, kiesett a seregből, visszatért Angolhonba, és várta, míg megkapja lova árát.

Hadszíntéri pénzgazdálkodás

Az angol hadvezetés akár több hónapon keresztül is képes volt fegyverben tartani expedíciós seregeit. A katonákat minimum két hónapig fizették, és nem szenvedtek hiányt semmiben. A hadvezetés évekre előre tervezett. Az adott év őszén már tisztában volt azzal, hogy a következő évben mekkora sereget indít, hová, mennyi időre, s azt hogyan juttatja el a Csatornán túlra. Az Angliában maradt apparátus folyamatosan figyelemmel követte a hadi eseményeket, s ha szükséges volt, újabb csapatokat dobott át a tengeren.

A Wardrobe hatalmas gépezetet működtetett. A hadjáratokkal együtt vonuló mozgókincstárak mellett a hadvezetés az egyes felvonulási utak mentén hadikincstári letéteket és kihelyezett tábori pénzverdéket létesített, a skót hadszíntér felé például Bamburgh, Alnwick és Roxburgh várában. Sokszor azonban hatékonyabb volt akár hajókon működtetni a mozgó pénzverdét, mint szárazföldi bázisokról szekérkaravánok útján pénzt útnak indítani. A jelentős stratégiai helyzetű várak – például Dover – tartalékai mind vert pénzben, mind veretlen ezüstben akár

¹²⁷ PRESTWICH: *Edward I's armies*, i. m. 233. o.

¹²⁸ Andrew AYTON: *Knights and Warhorses: the English Aristocracy under Edward III*. Woodbridge, Boydell, 1999, 62. o.; Uő.: *Katonai forradalom a 14. századi Angliában*. AETAS 9/4 (1994) 5–26. o.

¹²⁹ ARMSTRONG: *Stirling Bridge*, i. m. 23. o.

¹³⁰ Malcolm G. A. VALE: *The Origins of the Hundred Years War: The Angevin Legacy, 1250–1340*. Oxford, Clarendon Press, 1996, 108, 282. o.

¹³¹ Clifford J. ROGERS: *War cruel and sharp: English strategy under Edward III, 1327–1360*. Woodbridge, Boydell, 2000, 423. o.; Anne CURRY: *The Hundred Years War*. London, Macmillan, 1993, 57. o.; AYTON: *The English army*, i. m. 15., 168., 188., 289. o.

egy hosszabb ostrom idejére is elegendőek voltak.¹³² Főhadiszállásként jó földrajzi elhelyezkedésű, jól védhető és akár a tengerről is megközelíthető városokat szemeltek ki. Rhuddlanban a Clywd folyót is elterelték, hogy kikötésre alkalmassá tegyék a várat.¹³³ A Százéves Háborúban hadkiegészítési és kincstári „depóvá” szervezték a Charente torkolatában fekvő Taillebourg vagy Tonnay városát.¹³⁴ A skót hadjáratok fő bázisa Carlisle és Berwick volt.¹³⁵ Utóbbi, a határvidék kulcsa valódi tekintélyt sugárzott több száz fős állandó, fizetett helyőrségével.¹³⁶ A megszállt, stratégiai pontokon, mint Edinburgh hadikikötője, Leith, Perth vagy a hajózható folyótorkolattal bíró Stirling, továbbá az Ír-tenger partján fekvő Skinburness, állandó készpénzletét helyezték el és pénzverdét működtettek.¹³⁷ „I. Edward váraiként” emlegetik azokat az erődítményeket Wales-ben, amelyeket az uralkodó a hódítása után emeltetett vagy erősített meg bevehetetlen monstrummá (Beumaris, Conwy, Denbigh, Harlech, Flint).¹³⁸ A fő hangsúly a területi ellenőrzésen volt: a hadianyag- és élelemraktárral, komoly helyőrséggel is rendelkeztek. Az állandóan ott állomásozó lovasság naponta 15 kilométeres körzetben őrjáratot tartott.¹³⁹ A várakat a Bristolba telepített expedíciós „depóból” látták el, tengeren. Itt működött egy kihelyezett tábori kamara és pénzverde is.¹⁴⁰ Az angol hadseregellátási szisztéma alapja a *purveyance*, a királyi felvásárlás intézménye volt.¹⁴¹ Eredetileg arra szolgált, hogy a királyi háztartás számára gyűjtsenek be élelmet, egy-egy nagyobb ünnep, esküvő stb. esetén.¹⁴² A 13. század végén egyre nagyobb mértékben vették igénybe.¹⁴³ A hadjáratok alapvető előkészületeit királyi *purveyor*-ok, felvásárlók végezték, akik a Kancelláriától kaptak megbízásokat.¹⁴⁴ A kincstár külön felvásárlókat küldött ki: volt külön „purveyor-je” a gabonának, a lisztnek, a zabnak, a szalmának és a szénának.¹⁴⁵ A kincstár pontos előzetes számításokat végzett arra nézve, mennyi élelemre lehet szükség, s napi szintre lebontva meg tudták tervezni egy hadjárat szükségleteit. A begyűjtött árukért általában utólag fizettek.

¹³² The great roll of the pipe for the nineteenth year of the reign of King Henry the Second, A.D. 1172–1173 Right Hon. the Master of the Rolls [Pipe Roll 19 Henry II] London, HMSO, 1895, 23., 82., 97. o.; The great roll of the pipe for the twentieth year of the reign of King Henry the Second, A.D. 1173–1174: now first printed from the original in the custody of the Right Hon. the Master of the Rolls [Pipe Roll 20 Henry II] London, HMSO, 1896, 74. o.; CPR 1247–58, 399–400. o.

¹³³ Michael C. PRESTWICH: The Victualling of Castles. In: *Soldiers, nobles and gentlemen: essays in honour of Maurice Keen*. (Szerk. Peter R. COSS – Christopher TYERMAN) Woodbridge, Boydell, 2009, 169–182., 171. o.

¹³⁴ Herbert J. HEWITT: *The Organization of War under Edward III*. Manchester, Manchester University Press, 1966, 50. o.

¹³⁵ CPR 1321–24, 94. o.; David S. BACHRACH: *Military planning in thirteenth-century England*. Nottingham Medieval Studies 49 (2005) 43–63. o.; Uő.: *Military Logistics during the Reign of Edward I of England, 1272–1307*. War in History 13/4 (2006) 423–440. 424., 426. o.

¹³⁶ *Calendar of documents relating to Scotland*. I–V. (Szerk. Joseph BAIN – George G. SIMPSON – James D. GALBRAITH) Edinburgh, H.M. General Register House, 1881–1887. [a továbbiakban CDS] V. no. 218.

¹³⁷ *Documents illustrative of the history of Scotland. MCCLXXXVI–MCCCVII*. (Szerk. Joseph STEPHENSON) Edinburgh, H.M. General Register House, 1870, II. 299–300. o.; *Liber quotidianus contrarotulatoris garderobae*. London, J. Nichols, 1787, 143–144., 271. o.; Michael C. PRESTWICH: *Armies and warfare in the Middle Ages. The English experience*. New Haven, Conn., Yale University Press, 1996, 246., 251., 252. o.

¹³⁸ DEVRIES – SMITH: *Medieval Military*, i. m. 251–255.; Arnold TAYLOR: *The Welsh Castles of Edward I*. London, Hambleton, 1986, 16–18., 45–46., 65–73., 77–116. o.; John R. Kenyon, *The Medieval Castles of Wales*. Cardiff, University of Wales Press, 2010, 7–9., 11–18., 21–26., 35–37., 42–51., 56–58. o.

¹³⁹ GRAVETT: *English Medieval Knight*, i. m. 53. o.

¹⁴⁰ *Book of prests*, i. m. xxxv. o.

¹⁴¹ PRESTWICH: *Plantagenet*, i. m. 250–259. o.; ALLMAND: *The Hundred Years War*, i. m. 96–102. o.

¹⁴² PRESTWICH: *War, Politics and Finance*, i. m. 131. o.

¹⁴³ J. R. MADDICOTT: *The English peasantry and the demands of the crown, 1294–1341*. Past and Present. Supplement (1975) 24–34. o.; Pl. 1303–1304: TNA E 101/12/36.

¹⁴⁴ BROWN: *The Governance*, i. m. 56., 83. o.

¹⁴⁵ Mark K. VAUGHN: ‘Mount the war-horses, take your lance in your grip...’ *Logistics preparations for the Gascon Campaign of 1294*. In: *Thirteenth Century England VIII: Proceedings of the Durham Conference*. (Szerk. Michael C. PRESTWICH – Richard H. BRITNELL – Robin FRAME) Woodbridge, Boydell, 2001, 97–111., 98., 101. o.

Utóbb azonban egyre inkább késtek vagy el-elmaradoztak a kincstári kifizetések.¹⁴⁶ Sokszor évek múltán fizették meg az áru egy részét, s nem adták meg a piaci árat.¹⁴⁷ Ha fizettek is, egyfajta saját kincstári haszonnal, „nyomott árral”, *advantagium*mal számoltak (*cum avantagio*) – azaz 20 köből gabonát számoltak, de 21-et gyűjtöttek be.¹⁴⁸ A városok polgársága és a parasztság egyre inkább erőszakos rekvirálásként, szinte adóként élte meg a *purveyance*-t. Az elégedetlenség miatt a korona kénytelen volt változtatni a begyűjtési szisztémán. A kincstár immár szerződött a kereskedőkkel a hadjáratok ellátására, akik jogot nyertek arra, maguk szervezte szekérkaravánokkal kövessék a seregeket és áruljanak élelmet.¹⁴⁹ A kincstárnak is megérte ez a rendszer, hiszen így a szállítási költségeket maguk a városiak állták.¹⁵⁰ A polgárok maguk is profitálhattak abból, hogy jelen voltak a királyi hadjáratokon, hiszen a hadszíntereken szerzett, s a katonák által nehezen szállítható, zsákmányolt holmit – arrasi posztó vagy cambrai-i vászon – gyorsan, kedvező áron tehették pénzzé, majd nagy haszonnal adhatták tovább. Ha hadjárat közben fogytak el a sereg készletei, a királynak nem volt más választása, mint hogy a polgárok által megszabott áron kérjen élelmiszer-szállítmányokat. Hiába is élt volna a *purveyance* előjogával, messze Skóciából vagy Franciaországból rövid időn belül nem lett volna képes a lefoglalásokat kivitelezni, a kereskedők pedig gyorsan tudtak utánpótlást nyújtani.¹⁵¹

Az élelmen túl az egyéb áruk beszerzését is széles körű apparátus biztosította. Amikor a király személyesen is részt vett, az udvar bizonyos része is vele utazott, és a háztartás békeidőbeli alkalmazottai hadszervezési feladatokat kaptak.¹⁵² Specializálódtak a feladatok. Volt, aki a hordók beszerzéséért felelt, volt, aki szövőszékeket vásárolt fel, hogy a partraszállás után liszteszsákokat tudjanak szőni. A legfontosabb feladata a bárkák beszerzőinek volt, akik Anglia szinte minden folyami hajózásra alkalmas bárkáját igénybe vették. Eredetileg ezeket is a *purveyance* keretében vették igénybe, de a szükség törvényt bontott, és a 14. században a kincstár már kénytelen volt fizetni.¹⁵³ A *granarium*okat ugyan békeidőben a sheriff működtette a megyékben, de háború esetén a kikötőben a behajózásig is kellett alkalmi raktárakat létesíteni.¹⁵⁴ Portsmouth és Sandwich hadraktáraiban a 16. században már állandó, fizetett személyzetet tartottak fenn.¹⁵⁵

14. század elejétől a gabonát inkább lisztté őrölve vitték, s külön királyi őrlető gondoskodott a kikötők környékén malmok bérléséről.¹⁵⁶ Külön megbízott feladata volt a liszt zsákokba és a bor hordókba rakodása.¹⁵⁷ A gond az volt, hogy a Százéves Háborúban egyszerűen nem volt elegendő malom a behajózási bázisok közelében, így a gabonát szemes terményként szállították, s azt a hadjáratok folyamán őrölték meg, összeszerelhető malmok bérlésével vagy

¹⁴⁶ HEWITT: *The Organization*, i. m. 59. o.

¹⁴⁷ PRESTWICH: *War, Politics and Finance*, i. m. 118. o.; ALLMAND: *The Hundred Years War*, i. m. 99. o.

¹⁴⁸ HEWITT: *The Organization*, i. m. 52. o.; *Liber quotidianus contrarotulatoris garderobae*, i. m. 132. o.; Richard H. BRITNELL: *Advantagium mercatoris: a custom in medieval English trade*. Nottingham Medieval Studies 24 (1980) 37–50. o.; MASSCHAELE: *Transport costs*, i. m. 278. o.

¹⁴⁹ CPR 1358–61, 312. o.; Gerald L. HARRISS: *King, Parliament, and Public Finance in Medieval England to 1369*. Oxford, Oxford University Press, 1975, 382. o.

¹⁵⁰ *Rotuli Scotiae in Turri londensi et in Domo capitulari westmonasteriensi asservati*. I. Temporibus regum Angliae Edwardi I. Edwardi II. Edwardi III. London, Record Commission, 1814, 562. o.; Pl. 1340–41: TNA E 101/22/36: King's Lynn berwicki szállításai; PRESTWICH: *War, Politics and Finance*, i. m. 116–117. o.; *Rotuli Scotiae* I. 125–126., 219–220., 558–559., 778., 786–787. o.

¹⁵¹ PRESTWICH: *Armies and warfare*, i. m. 258. o.

¹⁵² VAUGHN: *Mount the war-horses*, i. m. 98., 101. o.

¹⁵³ HEWITT: *The Organization*, i. m. 53. o.; MASSCHAELE: *Transport costs*, i. m. 267. o.

¹⁵⁴ HEWITT: *The Organization*, i. m. 53., 85. o.

¹⁵⁵ Uo. 85. o.

¹⁵⁶ Pl. *Calendar of Inquisitions Miscellaneous (Chancery) preserved in the Public Record Office*. [a továbbiakban: CInqMisc] II. [1308–1348] London, H. M. Stationery Office, 1916, no. 1079.

¹⁵⁷ PRESTWICH: *Armies and warfare*, i. m. 252. o.; VAUGHN: *Mount the war-horses*, i. m. 99–101. o.

vásárlásával.¹⁵⁸ A kincstár gyakorta gyártatott és utaztatott is kézimalmokat és szállítható kemencéket.¹⁵⁹

A hadakozás közvetett költségei

A háború közvetlen költségein – az aktív hadakozók, a „harcolók” zsoldja, a fegyverzetük, a felszerelésük javítása, kiegészítése, a lovak pótlása, a tartalék nyílvevesszőktől a patkolásig – túlmenően a hadakozásnak voltak kevésbé látványos, mindazonáltal nélkülözhetetlen, járulékos velejárói. A kihelyezett hadikincstár minden olyanról gondoskodott, amire a hadseregnek csak szüksége lehet: gerendákat, faanyagot összeszerelhető pontonhidakhoz, ágyútréneket, nyersvasat, üllöket, s a kovácmesterség egyéb kellékeit, patkókat és patkószegeket.¹⁶⁰ Ezen kívül is szükség volt azonban az ún. „a nem harcoló” alakulatokra is (*non-combattant*: ácsok, utászok, aknászok, szakácsok, molnárok, szekeresek, lovászok, szállásmesterek, hadtápbiztosok, hadiszállítók, hadikincstárnokok). A hadvezetés központilag felügyelte toborzásukat, felszerelésüket, valamint elszállásolásukat, továbbá rendszeres ellátást biztosított számukra.¹⁶¹ I. Edward 1298-as falkirki felvonulása során 2400–3250 nehézlovas állt hadba, de 8 ezerre becsülhető a nem harcolók száma.¹⁶² A *non-combattant* a háború „gyermeké” volt Angliában, ahol hosszú távú hadjáratokra kellett berendezkedni, hónapokon át, többszáz mérföldön keresztül kellett expedíciós seregeket meneteltetni, vagy a Temze torkolatától Észak-Walesig vagy a skót Alföldig szállítani a tengeren. A seregek nem akadhattak el egy folyami átkelésnél. Skóciában a tagolt terepviszonyok vagy a wales-i határvidék mocsarai sem okozhattak problémát. Wales-ben Anglesey szigetének meghódításához egy 31 hajóból álló pontonhidat építettek.¹⁶³ Rhuddlanban 968 „vizesárok-ásót” (*fossatores*) alkalmaztak.¹⁶⁴ A Forth folyón veretett hidakhoz előre gyártott faszervezeteket szállítottak tengeren.¹⁶⁵

Az átkelés

A tengeri szállítás az angol hadviselés nélkülözhetetlen eleme volt. A seregek szállítását kezdetben néhány főbb kereskedőváros, London, Winchelsea, és az ún. *Cinque Ports*, az „öt kikötő” (Romney, Hythe, Hastings, Dover, Sandwich) biztosította, amelyek hűbéri kötelezettség (*aide*) fejében kötelesek voltak kiállítani 57, 20 főnyi legénységgel felszerelt hajót évi 15 napra.¹⁶⁶ Az öt város később egyfajta városszövetség keretében több kikötőt (42 társult várost, mint például Rye, Pevensey, Margate) is magába tömörített.

¹⁵⁸ HEWITT: *The Organization*, i. m. 51. o.

¹⁵⁹ PRESTWICH: *Armies and warfare*, i. m. 250. o.

¹⁶⁰ Craig L. LAMBERT: *Shipping the Medieval Military: English Maritime Logistics in the Fourteenth Century*. Woodbridge, Boydell 2011, 90.

¹⁶¹ VAUGHN: *Mount the war-horses*, i. m. 101. o.; GRAVETT: *English Medieval Knight*, i. m. 54. o.

¹⁶² PRESTWICH: *Edward I's wars*, i. m. 235. o.; ROTHERO: *Scottish and Welsh Wars*, i. m. 7. o.; ARMSTRONG: *Stirling Bridge*, i. m. 23., 61. o.

¹⁶³ PRESTWICH: *Plantagenet*, i. m. 251. o.; ROTHERO: *Scottish and Welsh Wars*, i. m. 6. o.; GRAVETT: *English Medieval Knight*, i. m. 47. o.; Alvin Z. FREEMAN: *Wall-Breakers and River-Bridgers: Military Engineers in the Scottish Wars of Edward I*. *Journal of British Studies* 10 (1971) 1–16. o.

¹⁶⁴ CLANCHY: *England*, i. m. 317. o.

¹⁶⁵ PRESTWICH: *Edward I's armies*, i. m. 233., 239. o.

¹⁶⁶ Nicholas A. M. RODGER: *The Naval service of the Cinque Ports*. *English Historical Review* 110 (1996) 636–651. o.; Susan ROSE: *The Value of the Cinque Ports to the Crown 1200–1500*. In: *Roles of the Sea*. (szerk. Richard GORSKI) Woodbridge, Boydell, 2012, 41–58., 43. o.; Pl. *Calendar of the Close Rolls preserved in the Public Record Office [1272–1509] I–XLVII*. London, H.M.S.O., 1892–1963, [a továbbiakban: CCR] 1296–1302. 76. o.; Pl. *Calendar of charter rolls preserved in the Public Record Office [1226–1516] I–VI*. London, H.M.S.O., 1903, [a továbbiakban: CChR] 1300–1326, 32. o.; CCR 1318–23, 708. o.

A hadseregek tengeri mozgatása évszázados tapasztalatokra épült, a hadszervezet szakavatott, erre a feladatra szakosodott biztosai jól kidolgozott, minden részletre kiterjedő műveleti instrukciók alapján jártak el. Mivel a be- és kihajózás, valamint a partraszállás kardinális jelentőségű volt, s akár meg is határozhatta egy-egy hadjárat végső kimenetelét is, az átkelést rendkívül körültekintően szervezték meg. A hadseregek több egységben, több embarkációs helyszínről kiindulva, több időpontban keltek át. A 14. század előtt a seregek felállítása, és a központi gyülekezési helyre való eljuttatása, illetve egészen a behajózásig való ellátása a megyék, a sheriffek egyfajta hűbéri kötelezettsége volt (*carragium*). A megyéknek voltak raktáraik, ahonnan a sheriffek kötelesek voltak a haderőt ellátni, kocsikat, szekereket, és lovakat biztosítani. A készleteket szükség esetén az *Exchequer* kiegészítette, de a 13. század végétől, a nagyobb számú seregek mozgatásához ez már nem volt elegendő.¹⁶⁷ A szállítás koordinálása később egy külön hivatal, az *Ordnance* kezébe került.

A seregeknek is hozzá kellett szokniuk az átkeléshez. Ez maga is a háború egy speciális formája volt. Már közvetlenül a partra érés után megtámadhatták őket, ezért 3, 4 vagy akár 5 átkelésre is szükség volt több időpontban és helyen. Az *Ordnance*-ban megtervezték a hadjáratok pontos időrendjét, részletes menetét, továbbá azt is, mennyi időt és pénzt vesz igénybe az átkelés, mettől meddig hány nap alatt jutnak el.¹⁶⁸ Erre külön hadi költségvetést készítettek, és kincstár már ennek ismeretében utalta ki a hadjáratához szükséges forrásokat.

Az átkelés mindig is kulcsfontosságú volt, mind a normandiai, mind az aquitániai, mind az írországi hadszínterek esetében. Mi több, a walesi-i és a skót hadjáratokra is sok esetben tengeren vonult fel a szárazföldi sereg. Gyakorta egy-egy biztonságos kikötőből, a Forthon megközelíthető Stirlingből, vagy a hajózható Clwyd torkolatában fekvő Rhuddlanból indították a hadműveleteket. Ez a 14. században már olcsóbb és gyorsabb volt: megkímélte a kincstárat a hetekig tartó szárazföldi út logisztikai nehézségeitől. A sereg legértékesebb részét, a nehézlovasságot, a hadiméneket nem tették ki a mostoha időjárás viszontagságainak heteken keresztül. Értelemszerűen a gabonát sem szekerek szállították a szárazföldön, sokkal gyorsabban odaért skót földre, s nem romlott meg a napokon át tartó esőzésekben a sártengereken veszteglő szekereken.

A partraszállással még nem fejeződött be a háború: a seregeket, a málhát, a lovakat, a fegyvereket, a sebesülteket, a foglyokat, a zsákmányt, később a lőfegyvereket vissza is kellett hozni. Mind az átkelés, mind a hazatérés több hetet, olykor több hónapot vett igénybe, hiszen az adott esetben több ezer főnyi hadsereg, több száz lóval, több, mint száz hajóval egyszerre nem tudott kikötni, mivel nem állt rendelkezésre annyi használható nagy tengeri kikötő Dover környékén, vagy, hosszabb utat kellett megtenni a tengeren nyugaton Portsmouth-ig vagy északon Southendig. Egyedül Dover túl nagy terhet viselt, ezért építettek ki alternatív kikötőket Dél- és Kelet-Angliában. A „hazai” partraszállás közben a nagy tömegű szárazföldi erők gyakorta sebezhetőek voltak a tengerről. Dovert is ezért erősítették meg, aminek hála, még az 1216-os francia partraszállás során sem sikerült elfoglalni.¹⁶⁹

Azt is aprólékos gonddal tervezték meg, hogyan működjék együtt a tengeren állomásozó hajóhad a partra átszállított sereggel. Ez is a hadakozás szerves részét képezte. A szárazföldi hadsereg nem működhetett függetlenül a flottától, állandó, szoros kapcsolatban kellett azzal állnia. A 13. században azonban a hajók még nem játszottak aktív hadi szerepet. Döntő fontosságúnak a szárazföldi haderőt tekintették, a seregek szállítása volt a prioritás. Az írországi hadjáratok alkalmával a hajók csak a kikötőkben állomásoztak vagy a nyílt tengeren vetettek horgonyt.

¹⁶⁷ BACHRACH: *Edward I's military logistics*, i. m. 425–426. o.

¹⁶⁸ *The Life and Campaigns of the Black Prince*. (Szerk. Richard BARBER) Woodbridge, Boydell, 1986, 20. o.; AYTON: *The English army*, i. m. 67. o.; Jonathan SUMPTION: *The Hundred Years War. I. Trial by Battle*. London, Faber, 1990, 502. o.

¹⁶⁹ ISAAC: *Britain: Narrative*, i. m. 216. o.

A későbbi „tengerek urának” ekkor még alig voltak hadihajói. Oroszlánszívű Richárd 100-150 hajóból álló keresztes flottája valójában a városoktól bérelt kereskedelmi hajókból állott.¹⁷⁰ A hadi célra épített hajók igen drágák és ritkák voltak: I. Edwardnak is mindössze 30 gályája volt.¹⁷¹ Csak egy skót hadjáratra kellett azonban körülbelül 100 szállítóhajó.¹⁷² Egyre nagyobb lett azonban a szállítóhajók iránti *katonai* igény. 1282-ben a szárazföldi sereggel párhuzamosan, Wales északi partvonala mentén haladt egy 40 hajónyi flotta, ami egyrészt az utánpótlásról gondoskodott a nehéz, sziklás terepen, egy szűk tengerparti sávban, másrészt a visszavonulás lehetőségét biztosította. A kereskedelmi hajóknak egyre aktívabban kellett kivenniük részüket a háborúból. Ha volt egy-egy biztos „bástya”, ahol kiköthettek, akkor nem vesztegeltek a nyílt tengeren. A Harfleur-ben (a mai Le Havre), Calais-ban vagy Berwickben lehorgonyzott hajók a szárazföldön mozgó haderővel együtt vettek részt a háborúban – s ha nem is „harcoltak” hadihajóként egészen az 1340-es a sluys-i tengeri ütközetig – szerves részesei voltak a hadi vállalkozásoknak. Egészen Calais 1347-es megvételéig kizárólag a hajókon működött a mozgókincstár, itt helyezték el az utánpótlás tartalékát, itt dolgoztak a kenyérsütőmalmok, a patkolókovácsok, a felcserek, itt létesült az ispotály, a fegyverraktár. Ezen feladatok finanszírozása a kincstár feladata volt.

A növekvő szállítási terheket a *Cinque Ports* és társult városaik egyre kevésbé voltak képesek ellátni. A hadakozás költségei nem fértek bele az *aide*-be, a kötelezettség pedig sokkal hosszabb időre terjedt ki, mint 15 nap. A kereskedelmi kiváltságok már nem voltak olyan csábítóak, hogy azoknak a fejében a városok hetekre lemondjanak legjobb hajóikról. A kincstár egyre inkább rákényszerült arra, hogy bérbe vegyen hajókat, ugyanakkor a kalmároknak nem akaródzott, s nem is érte meg, hogy átadják hajóikat. A 14. század elejétől az ország jó minőségű, nagy teherbírású tengeri hajók tekintetében hatalmas potenciállal rendelkezett, de a kereskedelmi forgalom is megnövekedett, így a városok nem igazán szívelelték, hogy az uralkodó egyre többször fanyalodik rá, hogy lefoglaljon hajókat. Az *impressment* egy archaikus eredetű királyi előjog, s a korona egyes ceremóniális, reprezentatív alkalmakon vette igénybe. Kétségtelenül nem arra szolgált, hogy a kereskedelmi hajókat tömegesen vegyék igénybe háborús célokra olykor heteken keresztül.

A korona rákényszerült a kereskedelmi hajók „zár alá vételére” (*arrestment*), az *impressment* alapján igénybe vehető kereteken felül is. A 14. században a hadi vállalkozásokban alkalmazott hajók többsége „zár alá vett” (*arrestandis et capiendis*) volt.¹⁷³ Egy idő után a szokásjogon, a háztartás szükségletein túlmenően *ad hoc* módon foglaltak le hajókat.¹⁷⁴ A tulajdonosokat kötelezték, hogy hadiszállítás céljaira alakítsák át hajóikat (*eskippamentum*). Ez azt jelentette, hogy a hajóknak – egy esetleges tengeri összecsapás esetére – *dupplici eskippamento*, azaz „kettős”, tartalék hajókötelézzel és vitorlázattal kellett rendelkezniük, sőt, valamikor kettőzött legénységgel is, „hadihajóvá” átalakítva (*naves de guerra*), a hajósokat hadakozókként (*gentz*

¹⁷⁰ R. W. UNGER: *The northern crusaders: the logistics of English and other northern crusaders fleets*. In: *Logistics of Warfare in the Age of the Crusades*. (Szerk. John H. PRYOR), Aldershot, Ashgate, 2006, 251–273., 257. o.

¹⁷¹ Joseph R. STRAYER: *The costs and profits of war: the Anglo-French conflict of 1294–1303*. In: *The medieval city. In Honor of Robert S. Lopez*. (Szerk. Harry A. MISKIMIN – David HERLIHY – Abraham L. UDOVICH) New Haven, Conn., Yale University Press, 1977, 269–295., 280. o.; Alvin Z. FREEMAN: *Wooden walls. The English navy in the reign of Edward I*. In: *Changing Interpretations and New Sources in Naval History*. (Szerk. Robert W. LOVE Jr.) New York, Garland, 1980, 58–67. o.

¹⁷² PRESTWICH: *Plantagenet*, i. m. 251. o.

¹⁷³ *Rotuli Scotiae* I. 483. o.; RYMER: *Foedera*, i. m. II. ii. 1082. o.; CCR 1337–39, 216. o.; Maryanne KOWALESKI: *Warfare, Shipping, and Crown Patronage: The Economic Impact of the Hundred Years War on the English Port Towns*. In: *Money, markets and trade in late medieval Europe: essays in honour of John H. A. Munro*. (Szerk. Lawrin D. ARMSTRONG – Ivana ELBL – Martin M. ELBL) Leiden, Brill, 2007, 233–254., 235–236. o.; 1358: rekvizíció: RYMER: *Foedera*, i. m. III. i. 412. o.

¹⁷⁴ Pl. 1341: *Rotuli Scotiae* I. 619. o.; ALLMAND: *The Hundred Years War*, i. m. 88. o.

armees) számba véve.¹⁷⁵ Az is előfordult, hogy a tengerészeket „foglalták le” és fegyverezték fel.¹⁷⁶

Nagyobb teher volt a hajóknak a csatalovak szállítására való alkalmassá tétele. Az Észak vizein általánosságban használt kereskedelmi hajó, a *kogge*, magas oldalfala miatt nem volt alkalmas lovak ki- és behajózására. A 13. század végén rendszeressé vált, hogy a koggékat átépítették.¹⁷⁷ Az oldalfalon vágtak egy csapóajtót, amihez egy rámpát illesztve a lovak ki- és beléphettek.¹⁷⁸ Nem volt sem egyszerű, sem olcsó művelet, s újra a kincstár terheit növelte. A kincstár nem várhatott arra, hogy a hajósok saját ácsaikkal végzik el az átalakítást, így kénytelen volt maga felfogadni és fizetni mestereket.¹⁷⁹ A lovak szállítása „veszélyes” művelet volt, hiszen a roppant értékkel bíró méneket hevederekkel rögzítették, hogy el ne essenek s ne törjék el a lábukat. Így a lovak szállításához rengeteg mindenről kellett gondoskodnia a kincstárnak: pallókról, karámokról, gerendákról, szögekről és vaskapcsokról.¹⁸⁰

Az is további terhet jelentett, hogy a hajókat élelemmel és vízzel „jól felszerelve” (*bien apareille* vagy *bene munitas*) kellett a sereg behajózási helyére küldeniük, és a legénység ellátásáról az indulásig maguknak kellett gondoskodniuk.¹⁸¹ Elméletileg a lefoglalt hajók tengerészeit a korona látta el élelemmel, de ez a 14. század második felétől, amikor megnövekedett a hadi vállalkozások volumene, akadozott, gyakorta elmaradt. Kényszerű szükségben viszont a kincstár zsoldot is fizetett a tengerészeknek, nem is keveset, kb. egy tizedét egy lovagi rangú nehézlovasának, 2 pennyt, annyit, mint amennyit egy gyalogos harcos kapott.¹⁸²

A kikötői raktárépületeket és pincéket is a kincstár bérelte.¹⁸³ A 14. században azonban szinte minden teherszállító eszközt, kocsit, szekeret és az összes vízi alkalmatosságot, továbbá egy-egy város vagy tengerparti megye összes gabonaszérűjét és pincéjét lefoglalták egy-egy nagy *passagium* – calais-i átkelés – céljaira.¹⁸⁴ A liszt tárolására szolgáló hordókat is vásárolták vagy bérelték.¹⁸⁵ A sheriffek lajstromba vettek minden hajót és vízi alkalmatosságot, s az *Exchequer* ezekre a regisztrumokra tudott támaszkodni egy-egy hadjárat megtervezésekor.¹⁸⁶ A Százéves Háború első szakaszában, 1338 és 1346 között egy sor város vált szinte állandó katonai raktárrá (Great Yarmouth, King’s Lynn) vagy a seregek behajózási központjává (Portsmouth, a Wightsziget).¹⁸⁷ A 14. század derekáig a kincstár még, ha utólagosan is, de fizetett a bérelt magtárakért és a zár alá vett hajókért. Azonban az első nagy tengeri csata (Sluys, 1340) után, a megnövekedett hadszállítási igények miatt egyre inkább foglaltak le hajókat utólagos

¹⁷⁵ *Rotuli Scotiae* I. 209., 210., 231., 305., 309., 311. o.; CCR 1337–47, 307. o.; RYMER: *Foedera, i. m.* II. ii. 1095. o.; Kettős legénység: CCR 1318–23, 533. o.

¹⁷⁶ RYMER: *Foedera, i. m.* III. i. 428. o.

¹⁷⁷ *Rôles Gascons*. I–IV. (Szerk. Francisque MICHEL – Charles BÉMONT) Paris, 1895–1906, cxlv–cxlvi. nos. 3281–3288.; STRAYER: *The costs and profits of war, i. m.* 282. o.

¹⁷⁸ ALLMAND: *The Hundred Years War, i. m.* 88. o.; John H PRYOR: *Digest*. In: *Logistics of warfare in the age of the Crusades*. (Szerk. John H PRYOR) Aldershot, Ashgate, 2006, 275–292., 284. o.; UNGER: *The northern, i. m.* 269. o.; Ian FRIEL: *Winds of change? Ships and the Hundred Years War*. In: *Arms, Armies and Fortifications in the Hundred Years War*. (Szerk. Anne CURRY – Michael HUGHES) Woodbridge, Boydell, 1994, 184–186. o.; DEVRIES – SMITH: *Medieval Military, i. m.* 305. o.; RUNYAN: *Naval Logistics, i. m.* 84. o.

¹⁷⁹ VAUGHN: *Mount the war-horses, i. m.* 98. o.

¹⁸⁰ CCR 1339–41, 391. o.

¹⁸¹ *Rotuli Scotiae* I. 210. o.; RYMER: *Foedera, i. m.* II. ii. 1201. o.; Craig L. LAMBERT: *The Contribution of the Cinque Ports to the Wars of Edward II and Edward III: New Methodologies and Estimates*. In: GORSKI (szerk.): *Roles of the Sea, i. m.* 59–78., 63. o.

¹⁸² STRAYER: *The costs and profits of war, i. m.* 276., 286. o.

¹⁸³ CCR 1339–41. 391. o.; TNA E 101/17/4.

¹⁸⁴ PRESTWICH: *Armies and warfare, i. m.* 256. o.; CDS III. nos. 1075., 1076.; HEWITT: *The Organization, i. m.* 85. o.

¹⁸⁵ CInqMisc II. 1308–1348, no. 1079.

¹⁸⁶ TNA C 47/2/32; E 101/27/5.

¹⁸⁷ TNA E 372/184 m. 3.; CCR 1337–39, 508. o.; Hewitt: *The Organization, i. m.* 53. o.

fizetéssel.¹⁸⁸ Egy-egy nagyobb átkelés céljára Dél- és Délkelet-Anglia szinte összes kereskedelmi hajóját lefoglalták: 1347-ben Lancaster hercege Bordeaux-ba szállítására 40 kikötő hajóit vették igénybe.¹⁸⁹ A crécy-i vagy poitiers-i hadjáratok óriási terhet róttak a koronára, a kincstár egyszerűen nem rendelkezett annyi likvid tőkével, hogy ezeket, s ezeknek a közvetett költségeit finanszírozza. Gyakorivá vált, hogy még a hazatérésük előtt, a tengeren vettek zár alá hajókat, kirakodtatták velük a rakományukat, vagy úti céljuk helyett rakománnyal együtt más kikötőbe vezényelték őket.¹⁹⁰ Még külföldi kereskedők hajóit is zár alá vették és a seregekhez irányították.¹⁹¹ A lefoglalt hajókban keletkezett károkért „biztosítást” fizettek.¹⁹² A károkat, ha olykor késedelemmel is, de megtérítette a kincstár, hiszen önös érdeke volt, hogy a következő hadjárat alkalmával is megfelelő felszereltségű szállítóhajói legyenek készenlétben.¹⁹³

Mindennaposá vált, hogy több hónapra is igénybe vettek kereskedelmi hajókat, a hajósok nem tudtak előre tervezni. A kiesett haszonért nem kárpótolta őket senki, pedig előfordult, hogy egy évben el sem kezdődhetett – az északon gyakorta nagyon rövid – hajózási és halászati szezon, mivel áprilistól októberig a király szolgálatában álltak.¹⁹⁴ A hajósok kárát az is növelte, hogy gyülekezniük ugyan haladék nélkül (*sine dilacione*) kellett, viszont a tényleges behajózásra sokszor hónapokat kellett várniuk. A lefoglalás ellen sorozatos panasszal éltek a kikötővárosok, nagyrészt hiába.¹⁹⁵

A megnövekedett volumenű hadi vállalkozások szállítási igényei miatt a királyság egyszerűen képtelen volt annyi hajót lefoglalni, hogy több ezer fős seregét be tudja hajózni: 1340-ben vagy 1359-ben III. Edwardnak hónapokig kellett várnia, míg kihajózhatott: nem volt elegendő hajó, még ha fizettek is értük.¹⁹⁶ Calais 11 hónapos ostroma idején a király akkora szükségben volt, hogy 1347-ben már le is kötötte az előző évben beszedett teljes királyi adót mindössze 60 hajó bérleti díja fejében.¹⁹⁷

A had vezetői a nehézkes és lassú rekvizíciós adminisztráció helyett – amit a hajótulajdonosok megpróbáltak elszabotálni, s gyakorta inkább kihajóztak, semmint hagyják lefoglalni hajóikat¹⁹⁸ – inkább fizettek készpénzben a hadjáratához rendelt mozgókincsarakból.¹⁹⁹ Az 1359-es reimsi hadjáraton a király már nem is bízta a szállítóflotta felállítását teljes egészében a zár alá vételi rendszerre, a nagyobb bárói kontingensek maguk, saját költségükön bérelték a 800 hajó egyharmadát. Mi több, már korábban is kellett flamand hajókat is bérelni, Anglia teljes kapacitása sem volt elégséges.²⁰⁰ A walesi herceg szállítóflottája 1356-ban és 1363-ban már

¹⁸⁸ J. S KEPLER: *The effects of the battle of Sluys upon the administration of English naval impressment, 1340–1343*. Speculum 48/1 (1973) 70–77. o.

¹⁸⁹ ALLMAND: *The Hundred Years War*, i. m. 89. o.; HEWITT: *The Organization*, i. m. 182. o.

¹⁹⁰ CCR 1337–39, 27. o.

¹⁹¹ CPR 1345–48, 206. o.

¹⁹² PRESTWICH: *Armies and warfare*, i. m. 270. o.; David SIMPKIN: *The English Army and the Scottish Campaign of 1310–11*. In: *England and Scotland in the Fourteenth Century: New Perspectives*. (Szerk. Andy KING – Michael A. PENMAN) Wodbridge, Boydell, 2007, 14–39., 36. o.

¹⁹³ TNA E 101/24/8.

¹⁹⁴ PRESTWICH: *Armies and warfare*, i. m. 270. o.

¹⁹⁵ CCR 1349–54, 550–51. o.; CInqMisc III. no. 14.

¹⁹⁶ PRESTWICH: *Armies and warfare*, i. m. 270. o.; KEPLER: *The effects*, i. m. 73–74. o.; AYTON – PRESTON (szerk.): *The Battle of Crécy*, i. m. 16. o.; HEWITT: *The Organization*, i. m. 88. o.

¹⁹⁷ Craig L. LAMBERT: *Edward III's siege of Calais: A reappraisal*. Journal of Medieval History 37/3 (2011) 245–256., 250. o.

¹⁹⁸ KOWALESKI: *Warfare, Shipping*, i. m. 237. o.; CPR 1348–50, 72., 448. o.; Előfordult, hogy az első kontingenseket átvivő hajósok nem jöttek vissza továbbiakért: CCR 1341–43, 629–630. o.; a lefoglalni tervezett hajók “tűntek el”, vagy a legénység dezertált. PRESTWICH: *Armies and warfare*, i. m. 269. o.; Uő.: *War, Politics and Finance*, i. m. 146. o.; Pl. 1343: TNA E 101/23/35.

¹⁹⁹ CCR 1337–39, 199. o.; előre fizettek: *vadia marinariorum* 1342: TNA C 47/2/35.; RYMER: *Foedera*, i. m. II. ii. 941. o.

²⁰⁰ AYTON: *Knights and Warhorses*, i. m., 270. o.

teljes egészében előre fizetett, bérelt hajókból állt.²⁰¹ Az új, elterjedőben lévő rendszer kiszámíthatóbb volt: egyes kereskedőkkel a király a hadakozókkal kötöttekhez hasonló *indenture* szerződést kötött, pl. a dartmouthiakkal 40 napra, hogy kettős legénységgel és felszereléssel álljanak szolgálatba.²⁰² Az már a kalmároknak is jobban megfelelt, hogy 1380-tól rendszeresen kárpótlást (*ton-tight*, a hajó teherkapacitása után, tonnánként, három hónapos szolgálatra fizetett összeg) kaptak a használatba vett hajóikért.²⁰³ Így kevésbé szabotálták el a kötelezettségüket. Sőt, a 14. század végétől már a zsákmányból is részt kaptak a seregeket visszaszállító hajótulajdonosok.²⁰⁴ Sokat jelentettek a kikötővárosok adó- és illetékkedvezményei is.²⁰⁵

A nagyobb volumenű hadjáratok megszorodásával kifejezetten a hadimének szállítására kellett külön hajókat felfogadni.²⁰⁶ 1355-ben például 25000 lovat hajóztak be.²⁰⁷ Előfordult, hogy a hadjáraton lévő seregnek szinte csak újabb lovakat szállítottak, mint 1356-ban Aquitániában.²⁰⁸

Calais ostroma (1346. szeptember 4. – 1347. augusztus 3.) a legnagyobb volumenű a hadművelet volt, amit Anglia az újkorig véghezvitt.²⁰⁹ A tengeri zárlatot a lefoglalt 180-ból több mint 100 hajó tartotta fenn, több mint 6000 haditengerésszel a fedélzetén.²¹⁰ Összesen 853 hajót, 23907 tengerészt és 30–32 ezer katonát mobilizáltak.²¹¹ A korabeli hadakozásban ritkának számított, hogy egész télen fenntartsanak egy ostromot. A téli hónapokban is minimum 5–6 ezer főt tett ki az ostromló sereg, amelyet folyamatosan elláttak és fizettek.²¹² A korona minden eszközt igénybe vett a sereg hadban tartásához. A kereskedőket kötelezték, hogy Calais-ba vigyék minden árujukat.²¹³ A kincstár kénytelen volt lefoglaltatni s áruba bocsátani – mintha már VIII. Henrik korában lennének – az apátságok gyapjúkészleteit is. 1347 tavaszán hadiadó fejében 3600 tonna gyapjút foglaltak le világi és egyházi birtokosoktól, valamint városoktól.²¹⁴ Biztos beszerzési forrás volt az egyházi nagybirtok, különösen a canterbury érsek birtokai.²¹⁵

Az angol hadszervezetben Calais-nak egyfajta különleges jogállása volt.²¹⁶ A helyőrség 1000 főt tett ki, emellett mindig állomásozott mezei sereg is. A „nagy kompánia” („Great Retinue”) Európa legnagyobb létszámú állandó, fizetett kontingense volt. A város egy „kis Anglia lett”,

²⁰¹ TNA E 101/26/37.; E 101/29/1.

²⁰² CChR 1341–1417, 3. o.; *Indenture*: BACHRACH: *Military Planning*, i. m. 57. o.

²⁰³ KOWALESKI: *Warfare, Shipping*, i. m. 241. o.; PRESTWICH: *War, Politics and Finance*, i. m. 145. o.; Uő.: *Armies and warfare*, i. m. 270. o.; James W. SHERBORNE: *The Hundred Years War. The English Navy: Shipping and Manpower, 1369–1389. Past and Present* 37 (1967) 163–175., 165–166. o.; RUNYAN: *Naval Logistics*, i. m. 83. o.

²⁰⁴ KOWALESKI: *Warfare, Shipping*, i. m. 242. o.; HEWITT: *The Organization*, i. m. 89. o.

²⁰⁵ CPR 1288–96, 497–8., 1296–1302, 26. o.

²⁰⁶ CPR 1334–38, 321. o.

²⁰⁷ HEWITT: *The Organization*, i. m. 86. o.

²⁰⁸ HYLAND: *The warhorse*, i. m. 43. o.

²⁰⁹ ROGERS: *War cruel and sharp*, i. m. 273. o.

²¹⁰ LAMBERT: *Edward III's siege*, i. m. 251. o.

²¹¹ Uo. 247. o.; ROGERS: *War cruel and sharp*, i. m. 423. o.; AYTON: *The English army*, i. m. 234. o.; CURRY: *The Hundred Years War*, i. m. 57. o. Ki is fizették a tengerészeket: TNA C 47/2/59.; RYMER: *Foedera*, i. m. III. i. 94. o.

²¹² LAMBERT: *Edward III's siege*, i. m. 253. o.; AYTON: *The English army*, i. m. 241. o.

²¹³ RYMER: *Foedera*, i. m. III. i. 89–90.; ii. 698. o.

²¹⁴ *Calendar of Fine Rolls preserved in the Public Record Office*. Edward III. IV. 1347–56. London, H.M.S.O., 1915, 1–15. o.; [Henry KNIGHTON] *Chronica de eventibus Angliae a tempore regis Edgari usque mortem regis Ricardi Secundi*. (Szerk. G. H. MARTIN) Oxford, Oxford University Press, 1995, 87. o.

²¹⁵ 1297–1300: TNA SC 8/9/409.

²¹⁶ David GRUMMITT: 'One of the mooste pryncipall treasours belongyng to his Realme of Englande': *Calais and the Crown, c. 1450-1558*. In: GRUMMITT (szerk.): *The English Experience*, i. m. 46–62., 54. o.

angol intézményrendszerrel, külön Kincstartóval.²¹⁷ Olyan volt, mintha Angliának állandóan fegyverben lenne egy expedíciós serege.²¹⁸ A pontosan, félévente érkező, naponként számolt zsoldot Meghatározott kategóriák szerint fizették. Az erőd védelmében már a koraujkort idéző hadmérnökök, utász és aknász alakulatok is részt vettek. Már a 14-15. században bevehetetlen monstummá építették a várost, a hozzá tartozó, több önálló várat.

Kincstáron „kívüli” források

A háborúhoz szükséges pénz megszerzésében az angol korona egyre „rugalmasabb” lett. A Százéves Háború harcmezőin olykor tudatosan vezettek zsákmány- és fogolyszerzést „iparszerűen” űző *chevauchée*-ket. Sokat mesélhetne erről Montgomery ura, aki kénytelen volt „megvendégelni a királyt”, valamint seregét. A skót háborúk során William Wallace lázadását éppen az váltotta ki, hogy az angol erők tudatosan „a vidékből éltek”. Korábban a történetírásban tartotta magát az az álláspont, hogy a Százéves Háború angol seregei szinte kizárólag a „vidékből éltek”.²¹⁹ Ma már úgy látjuk, hogy a portyázást nem mellőzték az angol seregek sem, de azt a hadvezetés szigorú kontroll alatt tartotta, s inkább maga irányította.²²⁰ A krónikák lapjain a városokon élősködő és a francia magtáratat lángba borító útonállók (*routier, écorcheur*) célpontjait a hadvezetés stratégiai és politikai célkitűzései határozták meg. A *chevauchée*-nek demoralizáló célzata is volt: Franciaország megbénítása, a népesség megfélemlítése és a védekezési potenciál szétzilálása. Magát az ellenállás lehetőségét tették lehetetlenné, elpusztítva az utánpótlási bázisokat, többszáz kilométer szélességben *tabula rasavá* téve az ellenséges hadművelési területeket. A seregek ezért nem egyenes vonalban haladtak, hanem célzottan: a hadvezetés által is parancsba adva fosztottak ki „kijelölt” városokat.²²¹ A hadvezérek részletes jelentést küldtek a „beszerzett” javakról a Királyi Ruhatár Órének. Nem engedték szabadjára a portyázókat. III. Edward hadi rendtartásában – a „La Ho(u)gue-i proklamáció” – megtiltotta, hogy felégensenek városokat vagy birtokokat.²²² Szigorúan tiltották a gyümölcsösök és szőlők pusztítását, óvták az értékes vetéseket és legelőket. Még a szőlőtőkék karóit sem volt szabad elpusztítani!²²³ Wales-ben 1277-ben annak is része volt a győzelemben, hogy a sereg maga aratta le és lábbon vitte el a gabonát.²²⁴ A megszállt területeken rendszeresen legeltettek – tudjuk, „legelőin fű kövér [...] legelni jót, [...] benne lelsz”. Még a lovakat is elvitték kötőféken, hiszen jó pénzért lehetett őket eladni, vagy a

²¹⁷ Susan ROSE: *Calais: an English town in France, 1347–1558*. Woodbridge, Boydell, 2008, 30. o.; Dorothy GREAVES: *Calais under Edward III*. In: *Finance and trade under Edward III: The London lay subsidy of 1332*. (Szerk. George UNWIN) London, Longman, 1918, 312–348. o.

²¹⁸ S. J. BURLEY: *The victualling of Calais, 1347–65*. Bulletin of the Institute of Historical Research 31 (1958) 49–57., 53., 57. o.; M. M. POSTAN: *The Costs of the Hundred Years' War*. Past and Present 27 (1964) 34–53., 35–39. o.

²¹⁹ Herbert J. HEWITT: *The Black Prince's expedition of 1355–1357*. Manchester, Manchester University Press, 1958. 27., 46. o.; ROGERS: *War cruel and sharp*, i. m. 310. o.; Andrew AYTON: *English armies in the fourteenth century*. In: CURRY – HUGHES (szerk.): *Arms, Armies and Fortifications*, i. m. 21–38., 34. o.; Yuval Noah HARARI: *Strategy and supply in fourteenth-century Western European invasion campaigns*. Journal of Military History 64/2 (2000) 297–333., 297. o.

²²⁰ John H. LYNN: *Medieval Introduction*. In: LYNN (szerk.): *Feeding Mars*, i. m. 31–56., 35. o.

²²¹ *The Life and Campaigns of the Black Prince*, i. m. 15. o.; AYTON – PRESTON: *The Battle of Crécy*, i. m. 63. o.

²²² *Acta Bellicosa Edwardi Tertii et Edwardi Principis Walliae A.D. 1346*: TNA 31/5/4/39 [Domestic Records of the Public Record Office, Gifts, Deposits, Notes and Transcripts. Petrie Transcripts]. Kiadva: *Le Prince Noir en Aquitaine, 1355-6, 1362-70*. (Szerk. Joseph MOISANT) Paris, 1894. 157–174., 160. o.; John H. HARVEY: *The Black Prince and his Age*. London, Batsford, 1976, 99. o.

²²³ Nicholas Harris NICOLAS: *History of the battle of Agincourt and of the expedition of Henry the Fifth into France in 1415*. London, Johnson, 1833, Appendix no. VIII. 42. o.

²²⁴ BACHRACH: *Edward I's military logistics*, i. m. 429. o.; ROTHERO: *Scottish and Welsh Wars*, i. m. 5. o.

zsákmány szállítására használták őket. Lancaster hercege 1356-ban 2000 lovat zsákmányolt.²²⁵ Egy idő után a megfélemlített helyiek rendszeres sarcot, *appatist* fizettek.

Összegzés

A Százéves Háború angol sikereinek oka igen összetett. Igaz, az új *longbow* félelmetes fegyver volt. A hatékonysága tűzgyorsaságában állt, hatótávolsága ugyan kisebb, mint a számszeríjé, a percenkénti 10-12 lövés viszont magáért beszél.²²⁶ De a hosszúíj önmagában nem dönthetett el háborúkat. Az angol hadak nem lettek volna sikeresek e nélkül, de az íj a kezeléséhez professzionális, fizetett, szerződéses íjász kontingensek is kellettek. Mindez természetesen óriási összegeket emésztett fel, még a háború szorosan értelmezett, közvetlen kiadásain túl is. Az íjász igazi érték volt, de meg is kellett tartani, meg is kellett fizetni. Az íjászokat kezdetben – a francia háború főpróbáin, Skótföldön és Wales-ben – a korona központilag felfogadta fel. Az íjász befektetés is volt, ki kellett képezni, el kellett látni a nagyszabású hadjáratokhoz szükséges fegyverrel, el kellett szállítani és el kellett szállásolni. Az íjászokat lóval is el kellett látni, hiszen a sikerek kulcsa a lovas, azaz „lovon utazó” íjászok harctéri mobilitásában (is) rejlett. Az íjászok és a lóról leszállt lovagok kohéziója és taktikai együttműködése döntötte el ütközetek sorát az 1340-es és '50-es években.

Mindehhez azonban szükség volt egy óriási hadvezetési és kincstári apparátusra. Az 1340-es években a korona biztosítani tudta, hogy egy-egy évben egy 2-3 ezer fős sereg 2-3 hónapig fegyverben állhasson ellenséges területen. A kincstár és a királyi háztartás tisztviselőinek egy külön egysége „kiköltözött” a leendő behajózási központokba, és már hónapokkal a tervezett hajóra szállás előtt megindította a beszerzést és a behajózás előkészületeit. A kitelepült személyzetnek hatalmas mennyiségű készpénzzel kellett rendelkeznie, még úgy is, hogy a kihelyezett pénzverdék folyamatosan működtek. A *Wardrobe* apparátusa rendkívül körültekintően szervezte meg a vállalkozásokat. Az angol hadsereg e szempontból is bizonyos tekintetben megelőzte korát: nem csupán íjászaival ejtette ámulatba Európát, hanem a mögötte álló pénzügyigazgatás szürke eminenciásai is sokat tettek azért, hogy Anglia előtt meghajoljanak a lovagság frankhoni „virágai”.

²²⁵ HARARI: *Strategy and supply*, i. m. 314. o.

²²⁶ Jim BRADBURY: *The Medieval Archer*. London, Boydell, 1985, 71–90. o. STRICKLAND – HARDY: *The Great Warbow*, i. m. 182–186. o.; DEVRIES – SMITH: *Medieval Military*, i. m. 38. o.